

Фундаментальні дослідження

ВОЛОДИМИР РОМЕНЕЦЬ: ВІД ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ ДО ТВОРЧОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Петро М'ЯСОЇД

Copyright © 2011

“Можна все починати спочатку”
(В. Роменець [7, с. 6]).

Володимир Андрійович любив повторювати слова, винесені як епіграф, і мав на увазі не те, що можна повернутися назад і розпочати рух у будь-якому напрямку, а те, що *можна рухатися по-іншому*. Підстави для цього були: в “Історії психології” *вчинковий принцип* застосовується лише щодо *етапу наукової психології*, а *післядійовий компонент вчинку* з’являється тільки в “Історії психології епохи Просвітництва”; *культурологічний підхід у тлумаченні історії психології* постає лише в “Історії психології XIX–XX століття”, а *теорія вчинку*, що викладається на сторінках “Історії психології XX століття”, істотно відрізняється від попередніх версій. *Історія все-світньої психології і теорія вчинку могли бути іншими*. Наскільки іншими? Що саме зазнало б змін і наскільки рішучими вони були б? Зрештою, якою була б творчість В.А. Роменця, якби він справді все почав спочатку? *Вочевидь такою ж, якою була, а зміни стосувалися б не ідеї вчинку, а її розгортання, і не стільки логіки, скільки психології уреальнення цього процесу*.

Вчений розширює і поглиблює поле пошуків, коригує вихідні позиції, осмислює зроблене, бачить нові обрії й рухається до них, висловлюючи все нові і нові ідеї. *Це продовження початку в напрямку до його логічного завершення. Абстрактне – ідея вчинку – перманентно наближається до свого конкретного – людини, котра у своєму історичному русі-поступі пізнає сама себе і позначає цей поступ розмаїттям змісту і форм культури*. Конкретне відкриває нові властивості, *оживає*, кличе й у цьому сенсі вимагає повернення до витоків. *Повернення відбувається, та у самому про-*

цесі творчості, “за принципом кільця (повернення до вихідних позицій) або спіралі (повернення, але разом із тим певне збагачення принципами і фактичним матеріалом)” [8, с. 826]. *Є логіка психологічного пізнання і вона пробиває собі дорогу і на всезагальному рівні, і на індивідуальному*.

Ще у “Психології творчості” формулюється *ідея синтезу індивідуального і всезагального*. В “Історії психології XX століття” – *повернення*: “...Прагнення до неповторного, унікального – провідна тенденція (закономірність) людського буття, завдяки чому може бути виправданий його смисл. Адже саме неповторність існування постає джерелом людського руху до буття досконалого” [Там само, с. 824]. Ідею унікального, усупереч сцієнтизму, підносить гуманістична психологія, та за унікальним не бачить універсального, відтак неспроможна збагнути “індивідуалізовану неповторність як таку, що є єдиним інструментом осягнення всезагальності буття”. На часі *канонічна психологія* – психологія досконалого, “синтезу індивідуального і всезагального”.

Автор системи психології прагне виготовити досконалий предмет й засвідчити “повноту здійснення власних задумів”. Для цього *знаходить* “логічний вузол – осередок мислення” і створює те, що само стає *історією психології*. Тоді: “Що таке історія психології? Чи це рух знання від недосконалості до досконалості, чи це одчайдушний плюралізм поглядів і підходів у тлумаченні найскладнішого предмета у світі – людської психіки?” [Там само, с. 826]. Щоб відповісти на це запитання, потрібно задіяти психологію в “загальну сферу

ідеологічних композицій”, а потім “здійснити інтервенцію у саму психологію, надавши їй статусу аксіологічної дисципліни”. Оце і є повернення за “принципом кільця... або спіралі”.

Система психології породжує потребу нового бачення всієї психології. Автор системи шукає їй місце у досліджуваному процесі, усвідомлює себе його органом, прагне надати йому канонічного вигляду, для цього повертається до ідеї, яка цю систему започатковує. А тепер декодуємо ним сказане. “Синтез індивідуального і всезагального” – ідея єдності людини і світу; “повнота власних задумів” – завершення теорії вчинку через повернення до витоків, підведення підсумків, здійснення наступних кроків; “логічний вузол – осередок мислення” – ідея вчинку і вчинковий принцип систематизації психологічних знань та побудови системи психології; “сфера ідеологічних композицій” – сфера культури, у змісті та історичних формах якої закована практика людського самопізнання; “інтервенція у саму психологію” – культурологічний підхід в історії психології і психології загалом; “аксіологічна дисципліна” – канонічна психологія; “принцип кільця або спіралі” – принцип діалектичного мислення В. А. Роменця з властивими йому поверненнями до вихідної ідеї та її розгортання на новому рівні теоретизувань.

“Система – це дуб, який породжує жолудь, а цей останній не має іншого буттєвого призначення, як вирости у розлоге міцне дерево. Так здійснюється коловерт природи, і так здійснюється коловерт мисленнєвого (теоретичного) і реального (практичного) освоєння світу, зокрема світу людської психіки” [Там само, с. 826–827]. *Жолудь – ідея вчинку, яка породжує низку теорій – творчості, історії всесвітньої психології, історичної психології, психології людини як укоріненого в буття феномена, життєвого шляху людини, людини як натхненної особистості, а також філософію минушого та канонічну психологію. Усе це – теоретична система вчинку, тобто той дуб, буттєве призначення якого – відтворити коловерт освоєння людиною світу і своєї власної суті.*

“Теорія та історія психології, зрештою, являють собою єдиний процесуальний акт...; При спробах розірвати їхню єдність гинуть обидві” [10, с. 822; 6, с. 7]. “Оскільки історичне завершується, підсумовується у певній послідовності, воно стає логічним. Суперечність системи, її логіки призводить до законо-

мірного розгортання історичного процесу пізнання” [6, с. 10]. *Система має свого автора, це він здійснює єдиний історико-логічний акт – розв’язує породжені його мисленням суперечності і постає перед нагальністю продовжувати розпочате. “Індивідуалізована неповторність... є єдиним інструментом осягнення всезагального буття” [10, с. 825]. Індивідуалізовану неповторність уособлює той, хто її досліджує. Синтез індивідуального і всезагального – проблема кожного, хто творчим способом здійснює своє у світі буття. Отож має місце суперечлива єдність історичного, логічного, а також психологічного: учасник психологічного пізнання безпосередньо в ньому й присутній.*

Жолудь і заперечує, і продовжує існування дуба, котрий його породжує. Наступна система і заперечує, і продовжує попередню, й утримує у собі зародок майбутньої. В історичному поступі людського самопізнання системи психології взаємно доповнюють одна одну. Звісно, по-різному. Система В. А. Роменця не просто доповнює, вона цей поступ логічно завершує. Однак поступ триває. Наявна в історичному русі-розвитку психологічного пізнання реальність психічного перевершує можливості її пояснення. “Реальна, пересічна психологія людини... не вміщується в жодну концепцію” [9, с. 17]. Абстрактне не охоплює конкретне, конкретне через розмаїття властивостей чинить опір, рух-розвій абстрактного не припиняється. Так здійснюється наукове пізнання, і психологія тут не становить винятку.

Виняток в іншому. “У визначенні меж психічного, тобто предмета психології, відбувається певна пульсація. Психічне зводиться до якоїсь абстрактної ідеальної точки, відтак саме тіло людини виноситься за межі психічного і навіть протиставляється йому або ж психічне як образ розширюється до меж зовнішнього світу, куди тільки сягають зір та думка. У цій систолі й діастолі відбувається пошук природи психічного, його закономірностей, етапів загального розвитку, індивідуальних особливостей тощо” [10, с. 813]. “Систола” – психічне як ідеальне, “діастола” – психічне як світ, “пульсація” – поступ-прорив психологічного пізнання у формі різноспрямованих систем. Спроби подати психологічні знання так, як це робиться у природознавстві, – в “об’єктивному” вигляді, – аналогічні пошукам розв’язку неправильно сформульованої задачі. Предметом метатеоретичного аналізу у пси-

хології є окремо взята теоретична система, причому з огляду на її місце у загальному русі-розвитку психологічного пізнання.

Система – те місце, де абстрактне знаходить своє конкретне, та суперечність між ними не щезає. Залишаються прогалини, які спонукують учасників психологічного пізнання до творчого діалогу із попередниками. Відбувається рух в одному напрямку, проте різними шляхами. “Людина хоче визначити себе, надати сенсу своєму життю, а це означає обмежити себе, адже сенс – лише тонка лінія на безмежному полі життя” [9, с. 359]. *Теоретизування у психології має глибоко індивідуалізований сенс. У того, хто йде слідом, – свій сенс.* Кожен продовжує практику психологічного пізнання, утілюючи у творчому продукті свою індивідуальність. Утворюється ланцюг різних, проте взаємопов’язаних теорій-ідей. *Доповнюваність у психології ґрунтується на фундаментальних засадах цього процесу у єдності його історичної, логічної та психологічної сторін. Механізмом цього процесу є творчий діалог.*

Я розпочав із кінця, щоб доторкнутися початку, а потім продовжити *метатеоретичний аналіз* текстів В.А. Роменця. Щоб у переддень 85-річчя від дня народження видатного психолога-мислителя простежити *історію, логіку і психологію величного поступу довершеної психологічної думки*; зрозуміти, як він мислив, що зробив, від чого застерігав і до чого закликав; виокремити *роль автора у процесі психологічного пізнання*, наголосити на *моменті діалогічності* у цьому процесі, показати, що *минуле, сучасне і майбутнє психології мають точку перетину*. “Все, що існує, слід розуміти як таке, що вже звершене і продовжує звершуватися. А це означає, що сучасне – це не що інше, як перехід майбутнього у минуле, а минулого – у майбутнє. Відтак саме сучасне є надто умовним і має тенденцію наближатися до мінімуму і зникати взагалі” [10, с. 828–829]. *Одвічно існує лише історико-логіко-психологічний поступ психологічного пізнання. Життя того, хто позначає цей поступ внесками непересічної вагомості, не обривається, воно триває – доти, доки його творчість спонукає до діалогу і знаходить у ньому своє інобуття.*

* * *

Тексти, як відомо, самодостатні, а їх інтерпретація почасти переінакшує зміст. Для чого

їх досліджувати, що означає інтерпретувати та коментувати?

Інтерпретація – форма розуміння тексту. Повного розуміння не буває, тим паче, коли в текстах утілюється все творче життя автора, коли він через них звертається до людей, прагнучи донести виношене і вистраждане. Намагаючись висловити те, що перманентно конкретизується, вимагає уточнення, розгортання у нових контекстах, автор повертається до пройденого, переосмислює сказане й навіть, коли говорить про те ж саме, то вже по-іншому. В текстах утворюються нашарування, де думка обривається і продовжується набагато пізніше, де її можна зрозуміти, лише взявши до уваги наступні кроки, трапляються місця, які вимагають переведення смислу в значення, іноді з’являються суперечності, що неминуче, інакше рух-розвиток припинився б. Він не припиняється, проте й не завершується: для досягнення усієї повноти творчих задумів автору знадобилося б ще одне життя. Текстів багато, без вчитування в них просто не розібратися, а ще потрібно стежити за поверненнями. Усе це вимагає і зусиль, і часу. А ми ж кудись поспішаємо.

Дослідження текстів потрібне, щоб виокремити спіралі мислення автора, розпізнати головні етапи та провідні лінії його творчості, полегшити розуміння тим, хто йтиме слідом, щоб через психокультурний формат унікальних напрацювань показати, що психологічне пізнання здійснюється шляхом індивідуальних зусиль, вимагає повної, до самозречення, віддачі, що воно – безконечне. Отож інтерпретація та коментування текстів має сенс.

Лейтмотив дослідження: творчість В.А. Роменця – поступ від психології творчості до творчості у психології. *Теорія вчинку* вченого – система систем, що створюється історико-логіко-психологічним чином, охоплює духовні надбання людства, стає вершиною психологічної думки, кличе до продовження пошуків у царині одвічно триваючої практики людського самопізнання.

ІДЕЯ ВЧИНКУ І ПЕРШІ СПІРАЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Число “Психології і суспільства”, яке читач тримає в руках, розпочинається статтю В.А. Роменця 1965 року, де вперше висувається *ідея вчинку*. В “Історії психології” (1978) ця ідея постає *принципом дослідження етапу на-*

укової психології, в “Історії психології Стародавнього світу та середніх віків” (1983) – *принципом дослідження та періодизації всього історико-психологічного процесу*, в “Історії психології епохи Відродження” (1988) – *і принципом дослідження історичної психології*, в “Історії психології епохи Просвітництва” (1993) – *і підґрунтям культурологічного підходу в історії психології*. “Історія психології XIX – початку XX століття” (1995) завершується *викладом теорії вчинку*. В “Історії психології XX століття” (1998) *відбувається повернення до ідеї вчинку, розгортається величний психологічний світогляд, поглиблюється теорія вчинку, проголошується курс на канонічну психологію*. Є ще “Життя і смерть: осягнення розумом і вірою” (1989), де *теорія вчинку організується як теоретичне осмислення життєвого шляху людини*.

Окреслене – етапи утілення ідеї вчинку і рух-розвиток пристрасної думки за принципом спіралі – висхідною, із розширенням, поверненнями до вихідної точки, невинним поступом уперед. Перша праця започатковує другу, друга – третю, третя – четверту. На якийсь час поступ начебто призупиняється, насправді ж – це єдиний у своїй основі, складно структурований процес. Витоки – у статті “Вчинок і проблема спричинення у вітчизняній психології”. *Дивовижна річ: тут наявний зародок усіх наступних кроків автора. Були, напевно, й інші, йому 39, можливо, ідея вчинку давно пробивала собі дорогу, та прозвучала тільки зараз. Вочевидь спіраль психологічного мислення починає розкручуватись упродовж ще 33 земних років*.

“Поняття вчинку... становить ту історичну ланку, той вузол у логічному розвитку науки, який вбирає у себе, концентрує і змістовно найповніше розкриває структуру людської психіки, поведінки, перекидає логічний місток до вивчення питань, що безпосередньо торкаються провідних проблем етики, філософії взагалі” [2, с. 104]. У психології вчинком є моральна дія, зникнення старого і набування нового, єдність об’єктивного і суб’єктивного, “стрибок” у духовному розвитку людини, процес, джерела якого – у мотивації, а сутність – у перетворенні моральної ситуації. Перша ланка у “причинному ланцюгу вчинку” розпочинається із емоційних ставлень до ситуації, що “перетворюються в непереможну пристрасність, яка зрештою приводить людину до її заповітної мети”. Ситуація стає конфліктною,

коли суперечить інтересам людини; розпочинається боротьба мотивів, ситуація переходить у мотивацію. Рушійною силою вчинку виявляється сама людина, переживаючи при цьому свободу своєї волі. Звідси індивідуалізований зміст вчинку і наявність “інтуїтивної частки”, яка істотно впливає на його спрямованість. Адже людині важко і навіть неможливо передбачити і врахувати всі обставини вчинку і вірогідні напрямки його здійснення” [2, с. 115]. Вона цього не знає, будучи певною, що здійснила вільну дію. Насправді, відбувається складноспричинений творчий процес, у якому людина і виявляє, і створює свою моральність. *Далі ідея вчинку з’являється лише через шість років. Саме там, де має з’явитися – у “Психології творчості”. Кожен новий виток спіралі психологічного мислення продовжує попередній, а розпочинається тоді, коли дозріли засадничі для цього передумови*.

Творчість – об’єктивування оригінального продукту для комунікаційної мети. Людина долучається до спілкування з іншими людьми, вбирає у себе духовні багатства людства й створює те, що само слугує спілкуванню. Здійснюється перехід від адаптивної до творчої поведінки із її аксіологічністю, свободою від безпосереднього впливу ситуації, спонтанністю. Розгортається творчий процес, котрий охоплює уяву, інтуїцію, емоції і почуття, мислення, евристичний пошук, передбачає ідеалізацію, поєднання чуттєвого і раціонального, свідомого і несвідомого. *Так уможливується теорія творчості*.

Роком пізніше В.А. Роменець оприлюднює статтю, в котрій йдеться про формовияви у творчому процесі, передусім про інтуїцію, дію, фантазію, уявлення, мислення, мову. Між ними встановлюються зворотні зв’язки як опора суб’єкта творчості, що з’являється тоді, коли виникає невідповідність між ідеалом і результатом дії. Здійснюється антиципація, формується творчий задум, залучаються асоціації, спричиняється емоційне напруження. Це – поклик до дії, та вона потрапляє у ситуацію невизначеності. Творча знахідка – наслідок інсайту, котрий приходить, коли суб’єкт перебуває у стані натхнення. Відтепер “суб’єкт стає ніби органом творчого процесу” [1, с. 57]. Далі вступає в дію інтуїція й актуалізує “первісну здатність до творчості”, яку завершує мислення.

Теорія творчості вимагає продовження. І крок у цьому напрямку робиться, але це крок

убік. Більше В.А. Роменець до теми творчого процесу не повертається, точніше, повертається процесом власної творчості і туди, куди кличе інтуїція, а кличе вона до того, що вимагає вираження і що робить суб'єктом органом цього процесу. **Від психології творчості до творчості у психології – таким є незвіданий шлях талановитого вченого.**

Оригінальний продукт створюється творчою дією. Такою є предметна дія дитини, через яку вона відкриває для себе довколишній світ і виявляє до нього своє ставлення, головню через гру з її “уявно-реальним світом”, через малювання як естетичне освоєння дійсності. Творчість підлітка – це вчинок, що “у цьому віці... суцільно зрощений з усією психічною структурою особистості” [12, с. 63]. Смісл такого вчинку полягає у випробуванні як пошуку ним своєї індивідуальності, в ідеальному перетворенні ситуації, пізнанні суб'єктивності інших людей, формуванні ідеалів, оволодінні моральними нормами, утвердженні характеру. *Творчість у юності та молодості залишається поза ідеєю вчинку. Вона наче-то губиться, та коли з'являється – звучить доленосно:* “Творча думка людини – вища форма індивідуалізації – прагне абсолютної співвіднесеності зі світом як основної мети пізнання. Вища, ідеальна форма співвіднесеності виявляється у світогляді людини, а вища практична форма – у її вчинках” [Там само, с. 122]. Повернення до ідеї відбувається у розділі “Вчинок і моральна творчість”. *Ідея вчинку, що з'являється у статті 1965 року і збагачує теорію творчості, стає пропедевтикою теорії вчинку.* Говорити про це дозволяє зіставлення текстів розділу і текстів параграфу “Пропедевтика психологічної теорії вчинку” – заключного розділу “Теорія вчинку і шляхи розвитку психології у ХХ ст.” “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття”. *Тексти майже ідентичні.* Автор перечитує написане 24 роки тому (!), щось коригує, щось вилучає, дещо уточнює. *Принципово нових положень немає. Нове – у наступних параграфах.*

Вчинок – соціальна активність людини “або у внутрішньому психічному, або в етичному плані, або в єдності його суб'єктивних та об'єктивних визначень” [Там само, с. 195]. У згаданому параграфі подається уточнення: “Ось чому вчинок формується двічі – психологічно та етично” [9, с. 533]. Вчинок дозріває, психологічне переходить в етичне – дію, при-

чому всупереч закріпленому в суспільних нормах стану речей. Людина переходить на інші рівні активності та духовного розвитку. Моральність учинку полягає у творенні моральних цінностей моральними засобами. Є й аморальні вчинки, та це свідчення духовної деградації. “Розкрити механізм учинку – це те ж саме, що й розкрити творчий механізм психічного розвитку. Вчинок є істинним творенням нових форм, якостей психічного насамперед тоді, коли має моральне значення” [12, с. 195]. Здійснюється процес, залежний від “ситуаційних та мотиваційних метаморфоз”. Тоді виникає питання: як охопити вчинок “в усій повноті його моментів”? Відповідь одна: теорією вчинку!

І знову вставка: “Логіка вчинку – чародійне дзеркало пам'яті, що утримує водночас у своїй скарбниці минуле, сучасне і майбутнє людської дії” [9, с. 534]. *Мовиться про історичний вимір учинку.* “До цього часу людство переживає свій єдиний одвічний учинок – своє духовне формування” [Там само]. За малими – онтогенетичними – логіками вчинку криється Велика – історична. Потрібна ідеалізація – абстрагування від ідеального для відтворення реального. Учинець – і те, й інше: людина діє з огляду на суспільні ідеали за конкретних обставин. “Учинець доцільно розглядати як єдність ситуації та волі (мотивів), а в більш загальному плані – як єдність вольової дії й ідеалу. У вчинкові водночас розкривається вся психіка людини” [Там само, с. 535]. Людина намагається позбавитися спричиненої боротьбою мотивів “обтяжливої амбівалентності” і досягти катарсису. Та “вчинкової ентропії” не буває. Навіть учинець самопожертви показує незбіг ідеального й реального. Вчинок триває перманентно. *У наступних параграфах – продовження кроку, зробленого чверть століття тому. Це вже теорія вчинку. Вчинок характеризується через складові: ситуацію, мотивацію, дію, післядію.*

Ситуація – безконечний хаос подій, у яких людина намагається зорієнтуватися. Завдячуючи мові, ситуація набуває значень й усвідомлюється як залежно-незалежна від людини. Звідси її конфліктність і вирішальний старт у формуванні вчинку. Та міри конфліктності ситуації вчинок не зменшує, людині доводиться нести відповідальність за зроблене і знову діяти. Абсолютної свободи волі, як і абсолютної визначеності поведінки, немає. Генетичні форми ситуації – і віковий, і позавіковий виміри

людини, котра почасти поводить себе мов дитина. Підлітковому віку властива пригодницька ситуація, її формування – це вже вчинок, проте “партикулярний”: немає суперечності між ідеалом і дійсністю, дія позбавлена моральності. Ще менше пов’язана із моральністю лірична ситуація, прикладом якої є юнацьке кохання: до формування значень долучається пристрасть. Висвітлюється “справжня трагедія вчинку – неможливість знайти міру відповідності між суб’єктивними намірами і правом на самобутність об’єктивно існуючої індивідуальності! Діалектика цих моментів покладена в основу становлення всіх головних етапів учинку, включаючи й ситуативність” [Там само, с. 551]. Ситуація ідеалу створює ілюзорну можливість перетворити світ відповідно до ідеалів. “Дивна, чудова, таємнича людина! Навіть у кожній казці обов’язково діють добрі та злі сили, що сприяють і перешкоджають людині в досягненні її мети. А в юності це нібито забувається!” [Там само, с. 554]. Створюються передумови конфліктної ситуації, яка передбачає врахування об’єктивних відношень. Ситуація мотивує і за логікою вчинку переходить у мотивацію.

У мотиваційному конфлікті людина “знаходить найвищу насолоду – свободу своєї волі – й переборює свій *фатум*” [Там само, с. 562]. Вчинок отримує рушійну силу. Імпульси мотивації криються у біологічних потягах людини, далі усвідомлюється мета, виникає боротьба мотивів, формується ідеал і вже на новому рівні викликає імпульс до дії. Утворюється “мотиваційна спіраль”, біологічне “відходить на задній план, поступаючись перед силою духовних пристрастей” [Там само, с. 564]. Простим ситуаціям відповідають початкові форми мотивації, складним – генетично пізніші, структурно і змістовно розгорнуті. Найскладніша – альтруїстична мотивація, найглибша – мотивація самозречення, вищим рівнем якої є мотивація самопожертви. Утверджуючи ідеал, людина йде на смерть. Та “завжди існує певний інтуїтивний “залишок”, який, зрештою, визначає спрямованість учинку, висоту його моральності або силу падіння” [Там само, с. 566]. Мотивація змінює ситуацію – зовнішні умови вчинку перетворюються на внутрішні. Вчинок дозріває, здійснюється як дія і викликає реакцію з боку оточення і самої людини. Це “закон зворотного зв’язку”: утворюється “ланцюгова реакція вчинків”, яка завершується формуванням суб’єкта вчинку.

“Так людина наближається до свого подвигу” й “зносить найважчі випробування та муки, що їх посилає їй доля” [Там само, с. 572]. Герой здійснює вчинок самопожертви, сенс якого полягає в духовній єдності з іншими людьми і встановленні нових норм життя. Вже грецька міфологія показує, що героєві доводиться розплачуватися за добро, яке він робить людям.

Вчиняючи, людина вступає в суперечність із соціальними нормами, котрі нівелюють її індивідуальність. Проте їх не долає, “тому справедливість і здійснюється, і не здійснюється, тобто якоюсь мірою є несправедливістю” [Там само, с. 577]. Вчинок залишає “відчуття чогось до кінця не здійсненого” і набуває форми післядії. Аналізуються феномени рефлексивної природи – совість, каяття, честь, гідність. Індивідуальне – всезагальної природи, і саме воно кличе до вчинку самопожертви. Це своєрідна результативна складова духовного розвитку людини, котра концентрує свої зусилля задля спасіння інших. Постає “чиста моральність – найдивовижніше з усього того, що існує у світі” [Там само, с. 579]. Висвітлюється надіндивідуальний, моральний смисл людського буття, котрий “просвітлює саму смерть”. “Творчий продукт долає суб’єктивність індивіда, зводить його до ролі творчого матеріалу, надаючи останньому можливість піти в небуття” [Там само, с. 581]. Людина зникає у творчому акті. Це стан екстазу – еросу, в якому вона знаходить свою “вищу гідність” й, жертвуючи собою, утверджується як моральна істота. “Моральне людина добуває своєю кров’ю” [Там само]. *Отож, від ідеї вчинку як механізму моральної творчості, висунутої В.А. Роменцем у “Психології творчості”, до теорії вчинку, розгорнутої в “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття”, – таким є наступний після статті “Вчинок і проблема спричинення у вітчизняній психології” виток спіралі його психологічного мислення.*

Найскладнішим виявляється питання про співвідношення детермінації і свободи вчинку. І у статті, і у “Психології творчості” говориться, що свобода причинно зумовлена. *Наразі, на мові теорії вчинку, питання звучить так: як відбувається перехід від ситуації до вчинкової дії?* Звертання до мотивації нічого не дає: вона формується у плані свідомості й лише “заплутує” вчинок, а коли дія розпочинається, мотиваційний процес припиняється. І ситуація, й мотивація – умови,

але не причини вчинку. Потрібно взяти до уваги феномен свободи волі: “Це не ілюзія, а факт, який не суперечить принципів детермінізму” [Там само, с. 582]. Причинні відношення “розв’язують” учинкові діяння, воля, зорієнтована на моральний ідеал, його спричинює.

Тексти у цьому місці надміру складні: автор повертається до вже висловленого, часом радикально змінюючи його зміст. “Інструменти” аналізу виявляються “значно м’якшими, ніж матеріал, який слід обробити” [Там само, с. 583]. Поняття “спричинення” і “свобода” не охоплюють телеологічності вчинку, здатності бути “causa sui”. Усе набагато складніше. “Тією мірою, якою індивід здійснює себе й виходить із наявно даних умов – як зовнішніх, так і внутрішніх – він спричинений, детермінований; тією мірою, якою він здійснює сам себе і сам встановлює для себе мету діяння, – вільний. Ці визначення стосуються вчинку одночасно. Однак у ньому після такого аналізу залишається “щось нероз’яснене”, й саме у цьому залишкові полягає квінтесенція самого вчинку, сам вчинок” [Там само]. “Щось нероз’яснене” не дає спокою і рухає неспокійну думку В.А. Роменця у її намаганні збагнути, як і чим спричинюється вчинок.

Розуміння свободи як усвідомленої необхідності (Г.В.Ф. Гегель) – суто раціоналістичне, пізнання останньої може посилювати несвободу. Людина вільна під час моральної дії. Здійснюється ідеальне спричинення, зникає все “випадково природне”, поступаючись ідеалу як “вищій реальності”. Далі вводиться поняття про психічний детермінізм. “У психіці, таким чином, здійснюється автодетермінація” [Там само, с. 585]. На мою думку, В.А. Роменець опонує формулі С.Л. Рубінштейна “зовнішнє через внутрішнє”. Одрразу ж постає небезпека пояснювати психічне через психічне. Можна розуміти, що світ, у якому людина живе і діє, не має стосунку до вчинку. Мало б ітися про реальність дії, а не про ідеальність психіки. Очевидно, вчений це бачить, тому й повертається до вчинкової логіки.

Коли людина усвідомлює свободу дій, то з’ясовується, що воля “обтяжлива й навіть нестерпна”. Про це ж пише Е. Фромм: із набуванням свободи втрачається “прив’язаність до предметного світу”. За цих обставин людина “хоче визначити свій ерос – “сенси своєї пристрасної життєдіяльності”” [Там само]. Втрата еросу рівноцінна смерті, адже саме еросом

людина “рятується”. У зіткненні з волею він “прозріває” і знаходить свій предмет. Це “детермінізм вищого порядку”, котрий полягає у вимушеному поверненні людини до визначеності – “щоб відчути себе живою істотою”. *Усе стає на свої місця: психічне спричиняє само себе за законами вчинку як акту єднання людини зі світом.* “З появою свободи волі починається світ власне людського і виникає потреба шукати сенс діяльності й життя в цілому” [Там само, с. 586]. *Самоспричинення детерміноване.* “Людина вільна тією мірою, якою вона обирає, та обравши, вона вже стає невільною... Тут виявляється справжній детермінізм поведінки індивіда, який намагається зліквідувати ситуаційні та мотиваційні бар’єри. Це диктує актуальність розгляду іншого своєрідного механізму вчинку” [Там само, с. 588, 589]. *Мовиться про катарсис. Як і поняття “ерос”, поняття “катарсис”, що вперше з’являється у “Психології творчості” і поглиблює змістове наповнення теорії вчинку.* Людина шукає “катарсисної розрядки”, це допомагає їй повніше відчувати духовну благодать буття. Мистецтво, література, релігія, філософія – явища катарсисної природи. Та створена вчинком ситуація знову спричиняє “розлад, збентеженість”. Пошуки катарсисної розрядки не припиняються, учинок ніколи не завершується.

“Щось нероз’яснене”, а це питання про спричинення вчинку, продовжує турбувати. Так з’являється параграф “Легенда про Ерос”. Зрозуміти, як саме у вчинку здійснюється моральна творчість неможливо, тому не залишається нічого іншого, “як помістити між ними (логічно) якусь велику прасилу, незрушний і стійкий потяг, що уособлює засади моральних відносин між людьми й виражається у вчинкові” [Там само, 589]. Це Ерос – любов до істини, краси, добра – джерело власне людського в людині. “Моральні риси людини формуються у вчинках любові: хай це буде простий дарунок до дня народження, поцілунок сина або величний акт самопожертви людини, котра здійснює подвиг в ім’я батьківщини” [Там само, с. 592]. Любов, усупереч З. Фрейду, не зводиться до статевих стосунків: це здатність людини жертвувати собою задля інших, що заперечує стать. Справжній учинок – вчинок любові. Відтак Ерос через творчість живить і сприймання, і перетворення світу. Проте протилежність між об’єктом і суб’єктом “залишається непере-

моженою". Тоді людина бере саму себе як матеріал творчого акту й "утілює в ньому свою самопожертву". В такий спосіб індивідуальне підноситься до вселюдського.

Теорія вчинку викладається наприкінці "Історії психології XIX – початку XX століття", а розгортається упродовж викладу всієї історії всесвітньої психології. Остання – той матеріал, з якого теорія виробляється і в якому утілюється. Джерело розгортання – у "Психології творчості", у післямові. Вона вилучена із наступних видань, а дарма. Йдеться про психологію народної творчості як основу історичного виникнення творчої індивідуальності, про поєднання індивідуального і надіндивідуального в ході історії людства, про залежність цього процесу від рівня культури. Це вочевидь своєрідний код культурологічного підходу в тлумаченні історії психології, теорій історії всесвітньої психології та історичної психології, самої теоретичної системи вчинку.

ВЧИНКОВИЙ ПРИНЦИП І НАСТУПНІ СПІРАЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Ідея вчинку стає принципом в "Історії психології", під час творчого діалогу автора із російським істориком психології М.Г. Ярошевським. Він створює оригінальну теорію, проте вона не охоплює історії психології у повному обсязі. Не береться до уваги позначений продуктами культури історичний поступ людини; історія психології узалежнюється від історії розвитку європейської науки; науковим вважається лише детерміністичне пояснення; наукова психологія протиставляється начебто ненауковій – розмаїттю форм освоєння людиною світу; недооцінюється справжнє призначення психічного у суспільному житті і взаєминах людини зі світом. Предмет історії психології звужується до рівня наукових категорій. На протизвагу принципу детермінізму та категорійному аналізу історії психології висувається вчинковий принцип.

"Ярошевський не ставить питання про характер цілісної сукупності визначень психічного, чим воно є у собі. Психологічні категорії, встановлені ним, походять насправді зі структури вчинку і мають у ньому свій природний і логічний осередок" [4, с. 414]. Категорія образу має поступитися місцем поняттю про ситуацію як про перше визначення вчинку, категорія "мотив" – поняттю про

мотивацію як про його друге, а категорія "дія" – поняттю про вчинкову дію як про третє уреальнення. Категорії "міжособові стосунки" та "особистість" є уточнювальними стосовно суспільної природи та глибоко індивідуалізованого наповнення вчинку. В процесі творчого діалогу із попередником започатковується сутнісно нова традиція аналізу історії психології. "Категорійний і принциповий підходи постають атрибутами осередку, який не зводиться до них, а є стосовно них синтетичним утворенням. Це – живий осередок, який повністю охоплює всі сторони психічного, так що поза ним нічого не залишається. Вчинок як осередок психологічної системи – це суперечлива єдність, хоча й із збереженням своєрідностей, усіх сторін, визначень психічного" [Там само, с. 415].

Виголошується думка про вчинок як про осередок психологічної системи, і це це один, після "Психології творчості", крок до теоретичної системи вчинку, якою завершується "Історія психології XIX – початку XX століття". Водночас аргументується започаткована ідеєю вчинку теорія історії всесвітньої психології. "Вчинок витлумачено як спосіб самоспричинення в людській поведінці на основі самопізнання й самотворення у формуванні смислу життя як психологічної проблеми. Ця ідея імпліцитно міститься у всесвітній психології, в її історичному русі" [8, с. 4]. Розгортається виокремлене логічне, взяте як історичне. Далі вводиться принцип взаємної творчої доповнюваності матеріального та ідеального у тлумаченні людського єства, "який указуватиме на своєрідність зв'язку цих двох засадових аспектів або рівнів людського життя – як індивідуального, так і соціального. Саме така творча доповнюваність і забезпечує повноту людського існування без будь-якого обмеження виявів життєдіяльності, адже кожен із них є невід'ємним атрибутом людської істоти. Такий підхід до історичної психології та історії психології дає змогу чітко зрозуміти особливості різних форм історичного діяння людини, а також закономірність появи того чи іншого психологічного вчення" [9, с. 33–34]. Вчинковий принцип поєднується із принципом взаємної творчої доповнюваності матеріального та ідеального у тлумаченні людського єства. Одночасно В.А. Роменцем здійснюється вихід на теорію історичної психології.

Досліджуються всі форми культури: фольклор, живопис, музика, скульптура, архітек-

тура, художня література, релігія, право, політика, ідеологія, філософія, наука, техніка, промисловість, спосіб виробництва, а також події історії, дії історичних осіб, життєвий шлях мислителів, “норов” та “історичний дух” кожної епохи. Культура розуміється як поступ людини у часі і просторі свого буття, позначений здобутками, через які вона пізнає світ і саму себе. Гасло поступу – звертання до людини, залишене давніми греками на стінах храму Аполлона у Дельфах: “Пізнай саму себе”. “Історія психології може бути збагненою також як справжня інтеріоризація цього вислову, включаючи й сучасну психологію” [5, с. 214]. Потрібно зануритись у культурні надбання людства, виокремити проблеми, над розв’язанням яких б’ється людська думка, дослідити способи розв’язку, показати людині, що шлях, котрий вона торує, – це її шлях до самої себе. У підсумку *історія психології постає практикою людського самопізнання, психологія як наука – продовженням історичного шляху пізнання людиною самої себе.*

Простежується рух-розвиток психологічної думки Заходу і Сходу – матеріалістичної і ідеалістичної – як сповнений драм і злетів процес “самопізнання і самотворення”. Показується, що витoki психології губляться у глибині століть, що поділ історії психології на “донауковий” і “науковий” етапи – умовний. “Наука не може своїми методами вичерпати повністю все багатство природи людини, її душі” [10, с. 40]. Від моменту самоусвідомлення людина спостерігає за собою і відображає свої спостереження в образах народного світогляду, міфах, релігійних уявленнях, теоретичних уявленнях. Власне науковий етап становлення психологічних знань не має у цьому відношенні істотних переваг. “Як свідчить історія, великі проблеми людського існування, поведінки, котрі виявляються в учинках, глибше були осягнуті у філософських інсайтах і навіть у народному світогляді” [3, с. 94]. Наукова психологія неминуче повертається до проблем, що постали в образах первісної свідомості, масового світогляду, міфологічних та релігійних уявленнях, мистецьких і філософських творах. ““Блудний син” повертається до свого “батька”” [Там само, с. 103].

Однак таке повернення відбувається не одразу. “Всі провідні напрями психології XIX і XX століть так чи інакше намагаються тлумачити психічне як функцію пристосування до середовища – природного та соціального –

й відрізняються один від одного тільки тим, яке відношення вони встановлюють між цими двома сторонами життя організму... Психологи цього періоду ніби втратили предмет своєї дисципліни в наукових пошуках; психологія має повернутися до самої себе. Психіка є не тільки інструментом пристосування до середовища. Вона – реальне життя людини, переживання, ставлення до світу, що має власне багатство” [Там само, с. 101–102]. Щоб це зрозуміти, потрібно від ідеї дії, яку розробляють ці напрями, перейти до ідеї післядії. “Дію завершено, але вчинок не завершується” [Там само, с. 105]. Висвітлюється культурно-історична функція післядії, *а разом із цим – культурно-історична місія психології: їй належить нагадувати людині про відповідальність за зроблене і не зроблене, за скоєне і згаяне.*

“Історія психології є своєрідним дзеркалом..., в якому знаходять відображення події психологічної історії людства” [10, с. 896]. *Людині відкривається простягнутий в історичному часі світ її буття.* Психологічні знання відображають прикметні риси психології людини певного історичного часу, окреслюють її місце в історичному поступі людства, є чинником і серцевиною його духовної культури. “Психологія визначається історією і визначає саму історію” [Там само, с. 69]. *Отож артикулюються ідеї теорії історичної психології.*

Точка відліку історії психології знаходиться у психології Первісного суспільства, “в ритуалах, малюнках на скелях (петрогліфи), побудові жител, пошитті одягу, татуюванні, спотворенні власного тіла, у його жорстоких випробуваннях тощо. З розвитком економіки, з появою нових, більш розвинених форм відображення дійсності – досить складної техніки, спеціальних форм мистецтва, художньої літератури, права, політики, ідеології в цілому – починають виникати й суто психологічні знання” [5, с. 7–8]. Психологія крокує від міфології через філософію до науки. “Спостерігається певне зміщення акцентів стосовно структурних компонентах учинку в різні історичні періоди, але при цьому кожна епоха бачить учинку у його цілісності” [10, с. 41]. Спочатку він береться зі сторони ситуації, потім – мотивації, далі – дії, зрештою – післядії. Роль останньої складової непересічна: народжується “совість учинку”, виробляється нове вчинкове настановлення. “Так постає предмет психології в культурологічному підході... Ставиться за-

вершальний акцент у формуванні психічних феноменів і розкривається дійсне багатство людських духовних сил. Післядія постає також феноменом історичної психології” [9, с. 600]. *Разом із виокремленням післядії у структурі вчинку, теорія історії всесвітньої психології переходить у теорію історичної психології.*

Ситуація вчинку відповідає психології Первісного суспільства (ситуація значень), Стародавнього світу (ситуація конфлікту), Середніх віків (ситуація колізії); мотивація – психології Відродження (мотивація як така), Бароко (боротьба мотивів), Просвітництва (прийняття рішення); вчинкова дія – психології ХІХ–початку ХХ століття (мета, засіб, спосіб дії); післядія (інтеріоризація, катарсис, переображення) – психології ХХ. Складаються ситуаційний, мотиваційний, дійовий та післядійовий (рефлексивний) рівні становлення психологічних знань. Перший рівень характеризує етап міфологічної і філософської психології, другий – філософської, третій – наукової психології, четвертий – етап сцієнтизму у психології та його подолання. *На підставі теорії історії всесвітньої психології В.А. Роменцем розробляється періодизація історико-психологічного процесу. Створюється семітомна “Історія психології”, де через неймовірну кількість незбагненим чином схарактеризованих джерел висвітлюються шляхи людського самопізнання.*

Історичні праці В.А. Роменця у цій частині відкриті для розуміння. Читач зможе переконатися у цьому сам. *Складніше із розумінням теорії історичної психології. Започатковується вона у процесі викладу праць відповідного зісту. ““Психологія народів” В. Вундта, низка визначних праць Леві-Брюля, Дж. Фрезера, Е. Тейлора, О. Потєбні та інші указали на субстанційну основу людських учинків. Свою працю Вундт сутнісно повернув у бік історичної психології. Те, що залишилося зробити далі – це показати вчинкову дію, котра виходить із духовної субстанції людства, народу й стає самодостатньою” [9, с. 596]. Це, безперечно, акт рефлексії, тоді як ідея історичної психології з’являється раніше – в “Історії психології епохи Відродження”.*

Епоха звільняє людину від пут феодалізму, оголошує її титаном й водночас визнає самодостатність собі подібних, тобто протиставляє іншій людині. Начебто людяна епоха насправді є “повною протилежністю людяності” [6,

с. 26]. Право титана вчиняти відповідно до намірів та бажань обертається можливістю застосовувати будь-які засоби, коли на шляху вияву його неповторності стоїть індивідуальність іншої людини. Моральність учинку межує з його ж аморальністю. Постає образ Великого Інквізитора, котрий уособлює втрату титаном своєї величі у намаганнях ліквідувати самодостатність і самотність інших людей. *Це – улюблений образ В.А. Роменця, зміст якого він розкриває, коли висвітлює творчість Ф.М. Достоевського (див. [10, с. 321–339]). Образ – “дух часу” західноєвропейського Відродження. Рушійні сили поведінки вбачаються у самій людині, хоча історична психологія цієї доби стверджує, що вони вкорінені у бутті. Звідси висновок: історична психологія сутнісно трагічна. Ця ж думка червоною стрічкою проходить і в “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття”. І це – наступна спіраль мислення автора.*

У перших реченнях говориться про суб’єкта психічної активності, про те, що він найповніше виявляється у формі історичних рис особистості і що сутнісним вираженням цієї активності постає вчинок. *Зрозуміло, що суб’єктом психічної активності є людина історична. Проте незрозуміло, як співвідносяться поняття “суб’єкт” і “вчинок”. Йдеться про суб’єкта вчинку чи про вчинок суб’єкта? Як тільки В.А. Роменець починає говорити про детермінацію-спричинення вчинку, його логіка стає “заплутаною”. Принаймні для мене. Далі чіткіше: у вчинку “зосереджено всі сторони психіки, готовність до вирішальної зміни ситуації. В його завершену структуру входить ситуація, мотивація, дія та післядія. В історичному зміщенні акцентів на цих компонентах вчинку відбувається духовний поступ людини. В сукупності своїх визначень учинок – це логічний осередок суб’єкта психічної активності” [9, с. 8–9]. Йдеться все ж таки про вчинок суб’єкта. Мотивація “полягає у відношенні свідомого й несвідомого”; мета досягається, коли засоби “впливають” із структури дії; вчинок розкриває “приховані властивості світу”, тому корегується. І в індивідуальному житті людини, і в ході історії вчинок триває перманентно, здійснюється і не здійснюється, розкриваючи “приховані структури історичного життя людей”. Це вже послідовна вчинкова логіка. Чому В.А. Роменець інколи залишає “щось нероз’яшене”? Вочевидь тому що “інстру-*

менти значно м'якші, ніж матеріал, який треба обробити”.

Покликання психічного у тому, щоб “крізь чуттєвий бруд бачити чистий світ буття”. Людина ж продовжує залишатися у світі чуттєвого, ідеал “трансцендентно віддалений” від його реалізації. “Це – фата моргана, міраж, який зникає при наближенні до місця, де він, здавалося, перебував” [Там само, с. 11]. Звідси трагічні помилки ідеалізації і трагізм історії, яка показує “незбагненну ригідність історичної поведінки”, а тому “і вчить, і не вчить”. *Розмірковуючи над місцем і роллю людини в історичному процесі, В.А. Роменець звертається до вчинку самопожертви. Теорія історичної психології відпрацьовується на тій же моделі, що й теорія вчинку.*

Жертвуючи собою, людина виявляє ставлення до світу. Це – герой, та переслідуючи трансцендентну мету, він використовує людей як засіб. Одна людина зникає в іншій. “Можна говорити про абсурд історичної поведінки людини” [Там само, с. 12]. Утім існує історична стратегія поведінки, що визначається історичною долею народу, а ця остання – властивими йому психічними феноменами, зокрема характером та історичною самосвідомістю. А це вже феномени післядії, що залишають людину “роздвоєною”: вона прагне чогось, а коли досягає, бачить марність своїх бажань. Відбуваються пошуки засобів зцілення, що можна досягти лише шляхом катарсису – об’єктивації вчинку. Саме на цьому підґрунті постає героїчне діяння. Герой не знає повноти об’єктивних залежностей, отожднює світ з ідеалом, де перший уявляється йому “лабораторією”, а тому до людей ставиться як “до комах”. Як інакше перетворити незалежну ситуацію на залежну? Найближче до розуміння героїчного підходить С.Л. Рубінштейн – ідеєю співвідношення самовизначення людини й визначення її об’єктивним світом. “Справді так! Герой страждає від суперечностей, але він герой тому, що їх долає (як титани Відродження) й визначає себе у виборі” [Там само, с. 16].

Приклад героя – Ісус Христос, котрий є уособлення ідеї переображення як самопізнання і самотворення людини. “Переображення вбирає у себе осягнення всього, що діється у світі, сенс того, що діється, й визначення історичного спрямування людства... Це образ, що показує саморозкриття світу” [Там само, с. 21]. Світ – “Суб’єкт-Бог”, котрий

пізнає свою сутність, де людина – орган самопізнання. Герою протистоїть “макрокосмос з усіма його чуттєвими принадами”. Його зваблюють спокуси, найвідоміша з них знаходить відображення у темі Великого Інквізитора – темі Диявола, що уособлює переваги матеріального над духовним. Та герой озброєний “Словом Божим” – усвідомленням гідності людського існування, тому спокуса тільки зміцнює його у переконаннях, посилює аргументацію, дає змогу проповідувати – доносити до людей “Божий закон”, тобто закон моралі.

Героїчне утілюється в історичній події, з них складається історичний поступ психології людини. “Героїзм передбачає служіння вселюдському, а воно може бути тільки у сфері духовній, боротьба за яку точиться у царині матеріального” [Там само, с. 20]. Людство не розуміє героя і карає його, тому він перебуває у стані “страхотливої самотності”. Щоб виконати свою місію – врятувати людей від загибелі, йому потрібно прийняти на себе всі їхні страждання. Для цього він має дійти екстазу, піднесення. Індивідуальне підноситься до вселюдського, людське існування наповнюється смислом. “Смерть героя у її узагальненні – це забуття для цінностей нижчих і життя для цінностей вищих” [Там само, с. 596]. Виробляється нове бачення світу і нова стратегія поведінки: “Той самий камінь, яким знехтували будівники, став наріжним”. *Це саме місце із Біблії, обґрунтовуючи ідею “практичної психології”, цитує Л.С. Віготський, у В.А. Роменця зовсім інша мета – з’ясувати історичний сенс людського існування!*

Героя, безперечно, наслідують. Та повна вірність ученню неможлива, інтерпретація – “творчо варіативна”, кожен вкладає в учення свій смисл, новий час вимагає нових учень. Люди різні, і залишаються самі собою. Про це символізує полотно І. Босха “Несіння Христа”, де є набір історичних типів людини. Окрім героя, тут фігурують “філістер”, “гордий васал”, “ідеолог”, “жаліслива жінка”. Герой “начебто ніяковіє за тих людей, заради яких він тепер іде на Голгофу. Це історична психологія! ... Зраджує не один учень, зраджує все людство” [Там само, с. 26]. Однак віддане за людей життя не марне, адже саме воно рухає історію. “Розгадати сенс героїчного подвигу – це означає зрозуміти спочатку характер історії, визначити її сенс” [Там само].

Далі теорія історичної психології переходить у теорію історичної психології наро-

див. Консолідація народів відбувається завдяки мові, народного світогляду, моралі, звичаїв, взаємозбагачення та експансії культур. Поряд з позитивними мають місце негативні наслідки. Діє механізм проєкції – “зло” переноситься на інші народи, та механізм уніфікації – ліквідується плюралізм світоглядних позицій. Експансія культури розширюється, на базі “вихідного народу” виникають світові імперії. Передовсім у поневолених “викристалізовується” вселюдське. “Люди шукають і прагнуть єдиного Бога й через це прагнення більше наголошують на тому, що їх поєднує, а не на тому, що їх роз’єднує... Протиборству народів протиставлено ідеальну сферу, в якій багатства вистачить усім” [Там само, с. 27]. Шляхом збагачення на ресурсах інших культур та через створення власної відбувається духовна консолідація народу. “В дусі історичної психології народ є тим, що він знає про себе зі своєї історії, як він усвідомлює свій сучасний стан і з якими сподіваннями дивиться в майбутнє” [Там само, с. 30].

На відміну від психологів-марксистів, якими були Л.С. Виготський і С.Л. Рубінштейн і яким би мав бути В.А. Роменець з огляду на історичний час, в якому йому довелося творити, він обходить увагою зв’язок історичної психології з виробничою діяльністю людства й вкладає у поняття “суспільно-історична практика” зовсім інший зміст. Практика для нього – історичний поступ культури, історія культури – відображення у продуктах поступу процесу людського самопізнання і самотворення. Йому очевидні всі недоліки психології, яка зосереджується на матеріальній стороні людського життя, тому він повертає її лицем до ідеального, духовного, історичного, стверджуючи, що психічне як ідеальне має власну цінність, власний сенс, є реальною силою історії людства. У цьому, власне, й полягає пафос його теорії історичної психології, апогей усіх його творчих пошуків.

Боротьба матеріалізму та ідеалізму, під знаком якої проходить психологія ХІХ – початку ХХ століття, має під собою різні способи людського життя, що дають підставу для матеріалістичного або ж ідеалістичного тлумачення людини. В цілому ж панує “проза реального життя”. Людина втрачає “велику здатність до рефлексії, заплутується у хаосі стосунків із жаданими предметами матеріального світу, роздирається і роз’яструється суперечностями” [Там само, с. 32]. Гармонія

властива психології Стародавнього світу, тоді як психологія середньовіччя здійснює ухил у бік теологічно вираженого ідеального, психологія епохи Відродження намагається повернути втрачене, натомість “атеїстична психологія” останніх століть підпорядковує матеріальне ідеальному. Панує сцієнтизм, набуває популярності ідея інтеріоризації, що пояснює процес переходу матеріального в ідеальне, а про ідеальне “не йдеться” взагалі. Людина діє задля власної вигоди і тимчасового успіху, могутні технології, які виробляє, скеровуються проти природи. “Вона не залишає нічого недоторканого у самій Природі й гине разом з нею” [Там само, с. 601]. *Доля історичної психології останніх століть – найтрагічніша.* Скажімо, “ХІХ століття показує гедонізм дії, задовольняється цим, не виходить за його межі. ХХ бачить вади цього гедонізму, але не може його подолати. У цьому й полягає рух-поступ не тільки історичної психології, а на цій підставі – рух-розвиток психологічного знання” [Там само, с. 601–602]. Дія “сліпа”, тому сподівання покладаються на післядію, однак “усі шпарки перекрито в душі так, що не має можливості для усвідомлення провини. Вона не може проникнути в людину й закрутити моральну спіраль, а якщо ця мораль і закрутиться, то покаже лише безвихідь моральних відносин і зведе їх до відносин базарних. Це показують головні повороти історії ХІХ і ХХ століть” [Там само, с. 602]. *Схоже, повороти історії початку ХХІ демонструють те ж саме.*

Наступне коло спіралі проходиться автором в “Історії психології ХХ століття”. Розпочинається воно із запитання, яке очевидно адресат адресує самому собі: як може історик психології висвітлити історію психології століття, у якому йому випадає жити, коли його свідомість “є і самим буттям, і його відображенням, вона забігає вперед, відштовхуючись від нього і незмірно відстає, й та не в змозі збагнути його повноту” [10, с. 53]? Можна було б, як це робить Е. Фромм, узяти на озброєння ідею свободи. Однак вона мало сприяє розумінню дійсної історичної психології народів, “їхнього прагнення реалізувати потенції свого буття”. Варто звернутися до “безсмертної опори буття”, яка наявна “у продуктах діяльності, в іншій людській істоті, більш точно – в сукупному людському існуванні, в історичному русі людства” [Там само, с. 54].

Людство прагне до єдності, і має для цього два шляхи – уніфікації, тотожності, або ж,

що складніше, – ставлення до людини “як до унікального і водночас усезагального буття”. Ці два напрями поступу визначають історичний рух-розвиток психіки, а отже й історії людства. Перший – засадничий у психології ХХ століття, що наскрізь проймає людську свідомість й виражається у різних формах ідеології – від мистецтва до філософії. Людина намагається досягти “монолітності в ідеях”. Панує тотальність мислення і поведінки. Соціально-економічні формації цього століття – соціалізм і капіталізм – форми монолітності: “У першому випадку – ідеалізм (рух від ідеології до поведінки), у другому – матеріалізм (рух від виробництва до ідеології)” [Там само, с. 55]. *Це явно суперечить марксизму. Стверджується, що не економічний базис, а ідеологія визначає і поведінку людини, і виробництво. Місце поняття “спосіб виробництва” займає поняття “культурно-історичний спосіб життя людини”.* Ідеологія “не тільки залежить від нього, а сама є певною формою життя, його змістом, навіть самим життям” [Там само]. *Це справді теорія історичної психології, а не психологічна інтерпретація економічної теорії Карла Маркса, як це має місце у працях С.Л. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва.*

Ідеологія марксизму перешкоджає пошукам людиною вселюдського як субстанційного. Постає “велика всесвітня антиномія” стосовно приватної та суспільної власностей, і це проблема не тільки економіки, а й психології: людина прагне “зробити світ своїм”. Вона перебуває у гонитві за примарним й не здогадується, що її гідність – у бутті у світі, “адже увесь світ є ідейною, психологічною властивістю особистості” [Там само, с. 59], діє в ім’я великих, але духовно відчужених цілей, політизується, позначає свій шлях екологічними лихами, війнами, голодоморами. Це – шлях “самознищення”. *Марксизм як ідеологія неприйнятний для психологічного повсякдення людини і не може бути світоглядним підґрунтям психології як науки.*

Становище не безнадійне: має місце самоусвідомлення – в особі історичних діячів. На часі постання психології переображення, де наявна “не тільки духовна ситуація, а й мотивація, дія, післядія, включаючи *суспільні канони поведінки*” [Там само, с. 60]. Епоха усвідомлює себе через теорії психології. Серед них гідне місце посідає і теорія вчинку, котра, долаючи “песимістичну” фазу, прямує до

“оптимістичної” – до канонічної психології. *Про це – на останніх сторінках “Історії психології ХХ століття”.* Епоха, що усвідомлює себе через психологію піднімається до “найвищого світоглядного рівня... Так здійснюється перехід від психологічного відображення епохи до усвідомлення самого духу в психології, тобто до *історії психології ХХ століття*. Історична психологія породжує новий образ психології і через цей образ сама себе усвідомлює” [Там само]. Це відбувається на підґрунті смислу особистісного і суспільного буття, що має форму гідності. “Поклик гідності є основним мотиваційним рушієм людської поведінки” [Там само, с. 60–61]. Гідність людини як історичної особистості охоплює всезагальне, універсальне та унікальне. Коли людина заперечує достойність інших людей, гідність втрачається. Постає “комплекс провини” цього століття і теорії, наприклад, З. Фрейда, де цей комплекс знаходить своєрідне відображення. Шукаючи “опору буття”, людина створює культ особи. Це призводить до “занапащення ідеї особистості. ХХ століття набуло у цьому сенсі *демонічного* характеру: здавалось, ніби культові особи самі рухають людську історію” [Там само, с. 65]. Чи не має “культових підстав” висунення у психології на перший план проблеми особистості?

Юність В.А. Роменця пройшла за часів сталінізму. Він сам був свідком того, як народ спочатку підносить особистість на н’єдестал, а потім скидає. Проте від явища культу цим не відгороджується. Культ – “дивне дзеркало”, в якому народ бачить самого себе. Тому з часом начебто опам’ятовується, спокутує свої гріхи, здійснює “перепоховання” розвінчаної особи, що й мало місце у випадку із Й.В. Сталіним. Це протилежні тенденції і форми “визрівання духу народу”: звертаючись до своїх історичних засад, він підносить власну гідність. *Теорія вчинку, з огляду на вчинок самопожертви, – оптимістична, з погляду на реальність людського буття, – не надто.*

Найвизначнішим феноменом психології ХХ століття є *творчість* з її такими свідченнями, як науково-технічний прогрес та архітектурна розбудова міст. Водночас нищаться пам’ятки культури. Історична психологія береться розкрити ставлення людини до “історії, яка її породила”, поставити проблему консолідації народу як вихідного пункту історичного поступу людства з властивою їй культурною експансією та пов’язаною з нею агресією. У психо-

логічній науці не випадково, поряд із гуманістичними спрямуваннями, постають “антигуманістичні” – бігевіоризм, гештальтпсихологія, рефлексологія, реактологія. Гідність людини губиться “у жорстоких реаліях ХХ століття – винищувальних війнах, беспорядності людини перед стихією суспільного життя, яке вона творила несвідомо” [Там само, с. 69]. Поява гуманістичної психології з її ідеєю людського самовизначення не рятує становища. Самовизначення може бути “катастрофічно злочинним”. Лише *канонічна психологія* повертає цій науці справжній гуманістичний зміст.

Завершуючи виклад теорії історичної психології, В.А. Роменець знову звертається до Е. Фромма, до його ідеї “втечі від свободи”, й говорить, що людина втікає не від свободи, а від ситуації, яка робить свободу “чимось невідомим”. “Людина, яка має свободу, буде стояти за нею на смерть і ніколи її не віддасть. Але тут мовиться про істинну свободу, її належне усвідомлення, пов’язане з трагічним переживанням гідності людини, котра досягла всезагальне і зуміла виразити його в неповторній, унікальній, оригінальній формі” [Там само, с. 72]. Зважаючи на сказане, висновуємо, що *теорія вчинку все ж таки оптимістична*.

ЛЮДИНА – ВЧИНОК – СВІТ

Теорія створюється шляхом творчого діалогу автора із мислителями всіх часів і, напевно, народів. Однак серед них особливе місце належить одеситу С.Л. Рубінштейну. Він “був одним із перших, хто розвивав у ХХ столітті аналогічні ідеї на ниві психології, і прийшов, зрештою, до ідеї “всередині-буття” і дії-вчинку як центрального, логічного осереддя психологічної системи” [9, с. 530]. Діалог розгорається з новою силою після оприлюднення уривків із книги С.Л. Рубінштейна “Людина і світ” (1973). Теорія, що викладається в “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття”, в “Історії психології ХХ століття” набуває нового змісту.

“Принципово правильними” є ідеї С.Л. Рубінштейна про безпосередню присутність психічного у світі, про світ як сукупність людей, речей і явищ, співвіднесених із людьми, про людину як “дзеркало Всесвіту”. “Все слід розуміти через спосіб існування людини, тобто через людський зріз як дзеркало Всесвіту” [10, с. 146]. Лише так можна онтологізувати психічне, побачити його реальним феноменом

буття. Однак ідеї потребують логічного завершення. Перехід від одного зрізу до іншого – трансформація гносеологічного в онтологічне і навпаки: сприймання – не образ речі, а сама річ у тому вигляді, в якому вона дається людині; свідомість також є світом, що наявний у ній. *Діалог ведеться, щоб продовжити те, що висловив Інший його учасник.*

Поняття про зріз – це ідея психічного, задіяного в буття людини як сукупного суб’єкта пізнання і творення дійсності. Зріз своєю поверхнею реєструє власне людський спосіб буття, є баченням світу “зсередини”. Своєрідність психічного полягає не у відображенні, а в “упредметненні” світу, безперервному наближенні до об’єктивності. Свідомість людини – це спосіб існування “у самому Всесвіті”, а сама людина – один із можливих зрізів світу, що перебуває з ним у комунікації. Звідси можливість кінцевого виражати безкінечне. Рубінштейнівська формула “людина усередині буття” розкривається через відношення кінцевого і безкінечного, та “можна сказати більш точно: і людина, і буття мають у собі і кінчне, й безкінечне” [Там само, с. 149]. *Висловлюється ідея Г.С. Сковороди: “Господь бачить людину тими самими очима, якими людина бачить Господа”, що часто повторюється (див. [7, с. 285; 8, с. 479; 10, с. 725, 782, 898]).*

Світ в особі людини пізнає сам себе. “Психічне постає образом буття, його зрізом, що уможливорює самопізнання світу через живу істоту... У цілому вся психіка становить своєрідний спосіб самовідображення світу” [9, с. 595; 10, с. 147]. Людина переходить від одного зрізу світу до іншого, пізнає світ і саму себе. Пізнання і самопізнання – сторони одного й того ж процесу, об’єднаного пошуками людиною свого місця у світі. *Мислення В.А. Роменця – абстрактно-логічне і наочно-образне водночас.* Світ – “куля безкінечного буття”, людина – “особистісний розріз” кулі, стосунки між людьми – лінії перетину “розрізів”. Людина прагне перетворити свій зріз у потік безкінечного буття і здійснює вчинок. Так вона намагається злитися із безкінечним змістом Всесвіту й утілити в ньому свою індивідуальність. Постає суперечність між малим і великим світами. Про це – проблеми філософії, що не знаходять розв’язку. Не береться до уваги, що немає окремих сутностей, а є вчинок – взаємоперехід людини і світу, утілення її прагнення подолати невідповідність ідеального реальному задля знаходження “опертя” у

матеріальному світі. Вочевидь *це збагачена ідеєю вчинку рубінштейнівська логіка олюднення світу. Діє принцип доповнюваності у становленні психологічних знань: один учений конкретизує ідеї іншого, причому в іншому місці – просторі і часі.*

Світ – всезагальне, живе і неживе, неосвоєне, до якого, переступаючи власні межі, спрямовується свідомість. “Це можна розглядати як духовне становлення самої людини, як саморозкриття “великого світу”, як всезагальний учинок, відносно якого і людина, і сам “великий світ” виявляються... залежними феноменами” [10, с. 728]. У такий спосіб *конкретизується висловлене раніше.* “Мікрокосмос психологічно означає, що психіка міститься не тільки в тілі людини, не обмежується його контурами, а сягає у просторову й часову безконечність, тому весь видимий людиною світ визначений нею. Отже, можна сказати, що світ великий (макрокосмос) розкривається через світ малий, що психологічний світ відкриває позицію бачення великого світу та є його самоспогляданням” [9, с. 82]. Людина виділяє себе зі всезагального світу разом зі становленням особистісного. У ситуації відбувається “розкопування ноумена у глибину”, мотивація продовжує ситуацію, триває аж до постановки мети вчинкової дії, котра здійснюється, а далі переходить у післядію і створює нову ситуацію. Це “вчинкова спіраль” і водночас “подія в людській психіці”. Всезагальний світ виявляється в новому “зрізі”, тоді як особистісний, демонструючи “безопорність” окремої людини у процесі свого існування, вміщує у собі все. Усувається ідея “незбагненої потойбічності сутності”. Люди “вийшли з матеріального світу в особистісний, відчули потребу об’єднання на основі єдиного світу, в якому вони опинилися” [10, с. 734]. *Світоглядний монізм, наявний у С.Л. Рубінштейна, постає в досвіді теоретизування В.А. Роменця у формі концепції єдиного, опосередкованого вчинком, світу.*

Психології належить розповісти “про великий монізм Всесвіту”; схарактеризувати людину як особистість, котра “сама себе відкриває”; долучити її до скарбів культури; донести світоглядні орієнтири дійсного переображення, які полягають не в “суб’єктивній ізолюваності”, а в унікальності, єдності об’єктивного і суб’єктивного, внутрішнього і зовнішнього. “Це відкритий світ, одне небо та одна земля, справжній монізм як результат злиття, накладання, єднання безлічі “мікросвітів”

[Там само, с. 735]. Єднання – комунікація, у цьому “найважливіше визначення учинку”. “Самоствердження через комунікацію – ось завершальна формула, у якій може бути виражений загальний смисл учинку в гармонії його індивідуального і соціального моментів” [Там само, с. 736]. Можна говорити про вторинність вчинку стосовно соціального життя людини та умови подолання цієї вторинності. Тоді на перший план вийде ідеологія та науково-технічний прогрес: перша створює “базове настановлення” на відносини між людьми, другий – передумови переходу від особистісного до матеріального світу. Наука, техніка, мистецтво – це способи учинкового зв’язку людини зі світом, що досягнуті через комунікацію та об’єктивацію вчинку. “Ось чому загальною теорією творчості може бути така, яка охоплюватиме теорію вчинкової структури” [Там само, с. 743].

Творчість – суть учинкового характеру форми комунікації та об’єктивації сутнісних сил людини. Образ світу втілюється нею у творчому продукті, відображає рівень її історичного та онтогенетичного розвитку і, так само як і людина, перебуває у стані перманентних змін. Пізнання світу – це водночас переображення як самопізнання і самотворення людини. Предметно-практичне, естетичне, етичне, філософське, наукове упредметнені гілки пізнання – форми культури та історичного руху-поступу людини до самої себе. Найдосконаліша форма останнього – вчинок. Людина перебуває в учинку так само, як перебуває в ньому світ. “Діалектичний перехід людини і світу – ось що таке вчинок. У цьому сенсі він є універсальною категорією, і з нього треба починати і ним слід завершувати систему психології” [Там само, с. 150]. *Так система отримує категорію, автор – величний психологічний світогляд.*

Діалог із С.Л. Рубінштейном триває. Людина не перебуває “усередині буття”, вона екстатично, напружуючи свої сутнісні сили, піднімається “сходінками буття”. *Показуючи, як це відбувається, В.А. Роменець здійснює поступ у протилежному напрямку – до глибин буття.* Людина – не тільки “дзеркало Всесвіту”, а й дзеркало субстанції, а тому і матерія, і дух, де свідченням цьому є “вчинкові прафеномени”. *Стосовно “Історії психології ХІХ–початку ХХ століття” маємо інше вирішення питання спричинення вчинку: “Велика прасила” – не Ерос, а вчинковий архетип, яким є страждання. Це не архетип*

К.Г. Юнга, а форма єднання людини і субстанції, через яку остання “бачить себе”. “Субстанція приходить до самопізнання і саморозкриття, адже має вчинковий архетип” [Там само, с. 722]. Останній переводить ноумен у феномен, породжує ситуаційну конфліктність, мотиваційне прагнення до дії. Субстанція тепер “знає себе” як “Qual, мучіння, яке прагне прояснення, щоб позбутися неясності” [Там само]. Архетип – не історичне несвідоме, що на рівні свідомості маніфестує себе символами. “Суть архетипу полягає у його трансформації в тип, без чого субстанція не могла б “сама себе бачити”” [Там само, 723]. Несвідоме переходить у свідоме, “видимий світ” стає “символічним вираженням субстанції”, її “зрізом”, саморозкриттям, самопізнанням. Це відбувається шляхом катарсису, очищення від Qual. Однак повного очищення не настає, Qual трансформується в творчість, котра через вчинок самоздійснюється, субстанція – самовиражається. У цій ситуації Qual “розкриває себе”, будучи узалеженою від людини.

Уже в архетипі є поділ на суб'єкта й об'єкт. Та Qual “бажає повернутися до себе”. Постає архетип мотивації, де Qual знаходить свій “вияв-образ”. Виникає ціль, процес досягнення якої – перехід через “хаос збуджень” та активність людини – несвідомого у свідоме. Далі заявляє про себе архетип дії, який виливається у конкретну дію, щоб у ній зникнути; однак цього не стається. З'являється архетип післядії. “Спершу тут виникає самоспоглядання матерії, вона знає себе як таку, що себе споглядає... Це тут постають одні й ті ж очі, якими Бог дивиться на світ, а світ на Бога” [Там само, с. 725]. *Знову виголошується думка Г.С. Сковороди.* Змінюються позиції бачення, щоразу світ постає в нових формах самоспоглядання. Та “смуток по первісній батьківщині” не дає спокою. Це Qual, а далі – екстаз, злиття післядії з “основою буття” та еманация, вивільнення творчої енергії. Qual виражає собою кінчене і безкінчене, становить “зріз” усезагального й окремого, містить у собі і феномен, і ноумен. “Точка, в якій все це поєднується, є людина. Вона – утілення живого храму Бога живого. Перетин феномена і ноумена – це і є людська природа”... “Правчинок як архетип, як форма Qual стає живим суперечливим людським учинком з його драматично розвиненими ситуацією, мотивами, дією та післядією” [Там само, с. 725-726].

З огляду на сторінки “Історії психології XIX–початку XX століття”, утворюється опозиція “Ерос – Qual”. Але ж учинок не може мати різні, та ще й роз'єднані джерела. Напевно, з усвідомлення цієї суперечності розпочинається наступний крок. На місці пари понять “Ерос – Qual”, з'являється пара “лібідо – танатос”. Це не поняття З. Фрейда, а ті ж любов і страждання, взяті як протилежні сили буття. Лібідо – прагнення пізнати феномен, танатос – ноумен. Людина хоче досягнути не лише буття, а й небуття, тому вдається до руйнувань. Вона пізнає себе. Взаємодія лібідо і танатоса породжує переживання буття, виливається у “кола моралі”, а ці останні – в естетичне та пізнавальне ставлення людини до світу. Проте людина потрапляє в ситуацію невизначеності і розпочинає рух-сходження “сходінками екстатичного буття”. В.А. Роменець сам крокує цими сходінками і веде людину до усвідомлення її місця та призначення у світі. Смерть – не перешкода, життя трансцендентне, воно триває усупереч смерті, причому не в потойбічному, а у поцейбічному. Проте феномен смерті загострює питання про сенс життя, відтак і про смисл самої смерті. А це вже царина розвиткового поступу від індивідуального до всезагального.

Моральна творчість лише драматизує ситуацію. Люди не розуміють того, хто здійснює вчинок самопожертви, й карають героя. Катарсис відбувається на тлі “людської нездійсненності”. Та його смерть не марна: усвідомлюючи героїчне діяння, людність виробляє певну стратегію поведінки, опрацьовує окремішню “філософію життя”. Естетична творчість звертається до героїчного, проте всезагального не знаходить. Герой зазвичай гине. Наукову творчість також чатує невдача: типізація зліквідує неповторне, спричинює потребу в конкретизації, стимулюючи пошуки того, що було втрачено в абстракції. До того ж наукове мислення скуте ідеєю причинно-наслідкових зв'язків, не схоплює ефекту “творчого приросту”, породжує редукаціонізм. *Ситуація залишається такою, якою була, – невизначеною.* Всезагальне постає проекціями, індивідуальне зникає, сенс життя не знаходиться. Рух-перебіг від індивідуального до всезагального заводить у безвихідь. Вочевидь тому, що відбувається у триваючому, тоді як учинковий архетип джерелить з минушого. “Є і минає. Таким чином постає філософія минулого” [Там само, с. 761]. *Це – продовження спіралі,*

започаткованої книгою “Життя і смерть: осягнення розумом і вірою”: В.А. Роменець повертається до висловленого дев’ятьма роками раніше.

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ

Життя вимірюється психологічним часом, котрий фіксує плинність подій. Це не тривалість, а наповнюваність, яка визначає переживання людини – свідчення її “перебування у світі”. Подія – реальність, однак коли стає елементом досвіду – це вже ідеальне явище. Через переживання реальне суперечливо поєднується з ідеальним. Це – мить життя, переживання миті – функція минулого і майбутнього. Воно тим яскравіше, чим більше мить наповнена подіями. “Основне зосередження, у якому переживається і виявляється життя, у якому можна побачити дійсну пружину його розгортання у часі, є *вчинок*, і передовсім учинкові форми розв’язання суперечностей” [13, с. 70]. *Теорія вчинку постає методологічною основою теорії життєвого шляху людини*. Ситуація, мотивація, дія – моменти вчинку і шлях до “глибини життя”. *Поняття про післядію тут ще немає*.

Мета дії досягається якимись засобами, однак вступає з ними у суперечність, тому уточнюється, змінюється, стає метою життя. “...Життєвий шлях особистості є цілепокладанням і досягненням цілі через учинковий механізм” [Там само, с. 71]. Мовиться власне про перманентно здійснюваний учинок: завершення одного вчинку започатковує наступний. Людина розв’язує свою життєву задачу і здійснює своє призначення, водночас долаючи егоцентризм (Ж. Піаже). “Усунення... егоцентризму (децентрація) спричиняє розвій вищої форми суб’єктивності, осягнення її як світового зрізу, монади, мікрокосмосу. Від дитинства до дорослості простягнувся послідовний шлях взаємопереходу центрації і децентрації” [Там само, с. 75–76]. Людина узгоджує свої дії з діями інших людей, дивиться на світ через формат власної позиції, буде ідеальні моделі світу. Метаморфози, що з нею відбуваються, пов’язані з перетворенням життєвого шляху. Змінюються ціннісні орієнтації людини, створюються підстави для здійснення вчинку як підґрунтя її духовного зростання. Коли вона потрапляє у ситуації, що перешкоджають розвою життя або, старіючи, інволюціонує, спостерігається повернення до колишніх форм поведін-

ки. Вона начебто повертається у дитинство, молодість. Утім минуле не щезає.

На початку життєвого шляху (дитинство та підлітковий вік) ціннісні орієнтації існують на основі бажань та потягів, далі формуються “абсолютні” (юнацький вік) та, коли всезагальне постає у зв’язках із унікальним, “реальні вартості” (зрілість). Цінність унікального істотно зростає на етапі мудрості. “Людина переміщується у центр світу як його точка відліку і тому людське буття визнає найвищою цінністю. Це відповідає структурі вчинку, який розкривається на життєвому шляху при зміщенні акцентів із ситуації на мотивацію і далі на конкретну діяльність, спрямовану на індивідуальний предметний світ у неповторності і мінливості його рис” [Там само, с. 83]. У творчій діяльності людина досягає повноти переживання буття, розуміє інших та їхні страждання, долає однобічність характеру, виявляє універсальну обдарованість у самопізнанні і самовизначенні. “*Усе в людині і людина в усьому* – ось що означає універсальна обдарованість” [Там само, с. 99].

Справжні цінності життя розкриваються з огляду на “суворий критерій” – смерть. Зникнення – неодмінна умова появи нового. Зникають дитячі запитання, юнацькі пошуки ідеалу, частково втрачається досвід. Проте усвідомлюється, що потрібно жити вільно – для збереження творчого потенціалу, реалізації замислів, розширення горизонтів свого повного гідності існування. Трагізм життя полягає не у факті смерті, а в недосягненні його вичерпаності. *Цю ж саму ідею – у “Людині і світі” – висловлює С.Л. Рубінштейн*. Переживання страху смерті людиною є “найбільшим свідченням життя”, характеризує його як справжню цінність. *У С.Л. Рубінштейна цього немає. Ідея вчинку явно збагачується В.А. Роменцем і стає ключем до розуміння життя людини у світі як до процесу самопізнання та творення нею сенсу життя, а також осягнення смислу смерті*.

“Людина перебуває у світі, породжується ним, а через людину світ приходиться до пізнання самого себе” [Там само, с. 189]. *Це та ідея Г. С. Сковороди, яка пізніше, через дев’ять років, розгортається через діалог Володимира Роменця і Сергія Рубінштейна*. Смысл перебування людини у світі і всезагальний сенс буття співпадають і поєднуються у спрямованості людської діяльності на служіння добру, на творення естетичних ціннос-

тей, на пізнання істини тощо. Індивідуалізоване, неповторне вказує на вселюдське і є інструментом його осягнення. “Глибинний мотив життя і смерті – самопізнання і самовизначення людини через творчість сенсу життя як вищої форми самопізнання й самоздійснення світу” [Там само, с. 190]. Ці слова – із післямови “Життя і смерті...”, і вони також знаходять своє продовження у “Історії психології ХХ століття”.

Життя – справжній предмет психології, адже це психічні явища – від найпростіших до найскладніших. Перші – стани, зміна яких відбувається спочатку несвідомо, а потім виявляється в усвідомлених переживаннях. “Дві стихії – свідомо й несвідомо – стикаються між собою, вносять сум’яття одна в одну, і людина завдяки цьому помічає своє перебування у світі” [10, с. 607]. Другі – характер та особистість, що утверджуються, коли людина розв’язує суперечності між очікуваннями та можливістю їх реалізації. Усвідомлюється, що існує об’єктивний смисл подій і що він стосується її самої. Згодом, у низці “діяльних взаємопереходів” зі світом, їй відкривається особистісний смисл. Відбувається віковий розвиток і розгортання життєвого шляху, народжується страх перед плином життя, а потім і страх смерті. Страху протистоїть любов. Любов та її антагоніст ненависть – радість і страждання водночас, що особливо афективно виразні в юнацькому віці. “На прикладі юнацької любові можна зробити психологічне визначення *сенсу життя* як всеохоплюючої жаги, пристрасті, поза якою життя не мислиться. Ця пристрасть спрямовує всю поведінку, і якщо смисл втрачається, то людина стикається з неможливістю осмислити життя” [Там само, с. 608].

Життя без смислу і його ядра – сенсу – неможливе. Коли сенс втрачається, людина шукає нові смисли, спираючись на риси характеру та особистості і пов’язуючи їх з покликанням “бути людиною”. Динаміку сенсу життя висвітлює співвідношення ідеального і реального. У зрілому віці особа здатна створювати його “філософську форму” – усвідомлювати, що смисл її неповторності полягає в духовному єднанні з іншими людьми. Це – “Верховний смисл життя” та ідеал, пошуки якого вимагають “величезної творчої продуктивності” та “самопізнавального напруження”. Коли для ідеального залишається мало місця, то вступає в дію “психологія

смерті”. Однак “мудра людина думає про життя, а не про смерть” [Там само, с. 610], тоді немає страху смерті.

Пошуки сенсу життя співвідносяться з феноменом людського самопізнання, сутність якого виявляється у рефлексуванні – відображенні себе в іншому та іншого в собі. Егоцентризм – феномен індивідуалізації, пізнання себе як відмінного від іншого, а децентрація – пошук себе у світі. Людина входить в інше, повертаючись до себе. “Диоген з ліхтарем, котрий шукає людину, уособлює образ внутрішнього світла як методу й мети пошуків. Це внутрішнє світло є мерехтіння вселюдського, яке людина осягає через рефлексію самосвідомості, індивідуалізацію, центрацію. Так уможлиблюється бачення не тільки самого себе, а й вселюдського” [Там само, с. 622]. Вселюдське – перспектива для окремої людини бути всім, її укоріненість у світі, здатність до пізнання та самопізнання через вселюдське, у якому знаходить і ціль, і засіб творчості. Самопізнання постає самотворенням. На засадах вселюдського людина вибирає позицію, яка розкриває багатоманітність предмета, і створює оригінальний продукт, водночас перебуваючи у пошуках смислу життя. Розум допомагає мало. “Смисл життя охоплює несповідуване, і саме тому людина живе. Її конче потрібна ірраціональність, адже вона наповнює душу почуттям піднесеного” [Там само, с. 623]. Вчинком вона входить у невизначене, намагається осягнути безмежність буття і залишається “вічно заінтригованою”.

У “Житті і смерті...” викладається, а в “Історії психології ХХ століття” збагачується теорія життєвого шляху людини. Веде вона до філософії минушого – ще однієї іпостасі теорії вчинку.

ФІЛОСОФІЯ МИНУЩОГО

Людина намагається визначитися стосовно минушого, головно для того, щоб збагнути смисл існуючого, тобто сенс життя. Для цього вона прямує у своєму розвитку до джерел буття. Це рух-поступ від феномена, явища до ноумена, сутності. За феноменом вона намагається побачити ноумен, проте потрапляє у царину невизначеності, губиться, відчуває страх смерті. Це поклик танатоса, протилежного до лібідо. Взаємний перехід того й іншого створює переживання буття. “Ця єдність любові і смерті як взаємодоповнення визначе-

ності та невизначеності є вихідним предметом філософії, психології, мистецтва, художньої літератури та будь-якого іншого відображення світу” [Там само, с. 744]. *Філософія минушого – точка перетину низки методологічних засад теорій творчості, історичної психології, психології людини, її життєвого шляху, а також утілення культурологічного підходу в психології.*

Форми культури – етапи переходу від невизначеності до визначеності. Людина “хапається” за визначеність, “робить її своєю”, щоб відчутти себе “опертою на щось”. Так вона намагається подолати свою “одинокість”. Відтак розширює власне буття завдяки іншій людині, навколишнім. Для цього ототожнює себе з нею, а далі, зі шкодою для себе, поневолюється. Унаочнює сказане “Казка про рибалку та рибку”. Стара прагне підкорити собі світ, чим знищує його самостійність, втрачає опору, залишається віч-на-віч із невизначеністю, тобто поневолюється сама. Звідси відчуття провини, спершу щодо поневоленого, а потім стосовно себе. Це – шлях спокути, за яким ототожнення й поневолення. Утворюється “зачароване коло моралі”, що переживається як совість. Людина не виплуталася із провини, тому розвиток моральних чеснот продовжується: до кола провини додаються кола любові та добродітності. Активізуються психічні феномени, властиві людині як особистості, котра діє в усупільнених рамках моралі.

У межах кола провини постає ідея справедливості як міра співвідношення злочину і покарання. Та “жодне покарання неадекватне злочину, тому ніякі покарання не викорінюють злочинів, оскільки є обов’язковою ланкою у розвитку кола провини” [Там само, с. 747]. До цього ж кола належить каяття – стан між провинною і спокутою. Людина намагається відторгнути від себе зміст провини, проте лишень глибше ним переймається. Так вона сутнісно рухається до ноумена. Однак “бути водночас у ноумені й феномені неможливо... Людина стихійно, несвідомо руйнує світ, щоб побачити його ноумен” [8, с. 133]. Убивство – крок у цьому напрямку, та очікуваного результату не приносить. “Цікавість у пізнанні призводить до трагічних наслідків. Але людина продовжує це здійснювати, оскільки не може не дихати повітрям, хоча б і знала, що воно отруєне” [10, с. 748]. Розірвати коло провини покликане милосердя. Воно виходить із довіри до іншої людини і є переходом до

кола любові, а далі – до кола добродітності. Діла любові – справи добродітності. Однак той, хто чинить добро іншій людині, обмежує її здатність діяти самостійно. Тому зворотною стороною добродітності є зло. Людина усвідомлює власну неміч і мстить за добродітність. Суспільство розбещує тих, кому дає славу і матеріальні переваги. Особистість як така гине.

Зовсім іншою щодо добродітності є благодать. Персонаж В. Шекспіра Просперо позбавляє себе сили, залишається беззахисним перед ворогами, щоб примирити протилежності, які роз’єднують людей. Це вищий рівень моральності й водночас самоліквідація моралі, присутність якої свідчить, що примирення не відбулося. Людина йде на жертву і це витверджує учасників моральних відносин, хоча й ненадовго. “У великій моралі багато смутку. Хто примножує мораль, той примножує смуток” [Там само, с. 750]. Жертва очищується від моралі і діє як катарсис. У цьому – смисл творчості, кожен акт якої – “очищувальна жертва як об’єктивація”. У витках моральних стосунків приховані витки творчого ставлення людини до світу. “Всі види творчості виходять із першопочаткового відношення – суперечливості буття, що виникає із взаємопроникнення лібідо й танатоса” [Там само, с. 751]. Звідси висновок: *теорію вчинку В.А. Роменця можна було б назвати психологією моралі.*

Моральне продовжується в естетичному, однак не менш суперечливо. Людина звертається до чудесного, але при цьому втрачає вектор свого життя – усе змішується з усім. Вектор з’являється у піднесеному: в художньому творі завжди йдеться про всезагальний зміст героїчного як індивідуального. Піднесене вимагає втілення у почуттєвому, котре знаходить відображення у живописі, де “зосереджена вся філософія людства”. Чудесне і піднесене урештять унікальність й водночас універсальність естетичної творчості. “Кожне унікальне стискає в собі універсальне до єдиного образу і відтак обіймає у собі весь світ. Таким є достеменний смисл довершеного художнього образу” [Там само, с. 753]. Митець в одиничному має досягнути все, проте цього не відбувається: герой твору зазвичай гине. Це – ідея фатуму. Герой отримує покарання, хоча це покарання без вини: світ перевищує можливості окремої людини. “Життя тому є повно трагічним. Тому співвідношення універсальності та унікальності організується

як людська трагедія й оформлюється у відповідній трагедійній формі” [Там само, с. 754]. Комедія ще трагічніша за трагедію, де із загибеллю героя закінчуються його страждання. Катарсис, якщо й виникає в момент естетичного переживання, дещо згладжуючи “трагізм людської нездійсненності”, одразу ж зникає.

Людина ж прагне здійсненності, тому вдається до наукового пізнання дійсності: спочатку абстрагується від реальності, а потім намагається відтворити те, що втратила в абстракції. Цим же шляхом крокує психологія. “Психіка при цьому виступає індикатором буття, способом його виявлення... Співвідношення різних феноменальних моделей буття активізує *пізнання*. Звідси виникає проблема можливості самоспоглядання світу” [Там само, с. 755]. Наука – його одна із форм. Створені моделі світу – його “зрізи”. Конечне вказує на безконечне. Здійснюється антиципація, змінюються принципи композиції, розпадаються одні та з’являються інші гешталти. Типізація дозволяє робити узагальнення на підставі індивідуальних особливостей предметів, але нічого не повідомляє про ці особливості. Теорія еволюції Ч. Дарвіна, що створена в такий спосіб, “заводить у безвихідь”: якщо еволюція супроводжується загибеллю видів, то це, безсумнівно, інволюція. “Наука шукає те, що повторюється, щоб зафіксувати закономірність, але все відходить від повторення й отримує приріст у вигляді якості, якої не було у вихідних компонентах” [Там само, с. 757]. Вочевидь творчість недоречно мислити суто науково.

Ні в моральній, ні в естетичній, ні в науковій творчості людина не знаходить джерел буття. Вони – у вчинковому архетипі. Вихідний *архетип* міститься вже у казці, “проте найстрашніший архетип – у моральності, де хибне коло не може бути розірване” [Там само, с. 758]. Висвітлюється невідповідність й водночас єдність універсального та унікального. В естетичній творчості це утверджує лінія “гротеск – символ – елегія”. Гротеск розвінчує, символ приховує, елегія утихомирює. Кожне велике художнє полотно – це образ, що вміщує в собі людину і світ. Воно його відкриває, освітлює, споглядає, створює ситуацію світу, головню через вихідне протиставлення танатоса і лібідо. Ланцюжок “гротеск – символ – елегія” завершується, і в цьому ланцюжку вся послідовність естетичного розвитку. Відкривається сутність минушого як єдності універсального та унікального. Постає філософія

минушого, що породжує “елегійний настрій”.

Індивідуальне проходить під “знаком минаючого” і вказує на всезагальне; вселюдське є інструментом його осягнення, причому через усі форми творчості смислу життя. У цьому полягає “вища форма самопізнання й самоздійснення світу” і всезагальний смисл людського життя, що співпадає зі смислом світового процесу та знаходить відображення у “минушому смислі вчинку”. Останній надає йому значущості найколеритнішої підвалини психології. Вчинок – промінь, що вириває визначеність з абсолюту. Тільки минуше наділяється красою. Тільки у минушому виправдовується добро. Тільки в минушому світиться істина... Лише можливість втрати вказує на істинну цінність предмета. Всезагальна історія, історія окремих дисциплін має нетлінну красу минушого. Ця краса – своєрідна, неповторна, незворотна. І кожне покоління починає спочатку, створюючи свою історію. І кожний є те, що він має в минушому – тимчасовому виявленні абсолютного. *Історичність* – це найважливіша, центральна сторона минушого. Зрозуміти себе – увійти в минуше” [Там само, с. 762–763]. Зворотного руху немає, кожен має завершити свій вчинок.

Філософія минушого охоплює всю систему психологічних знань, дає поглиблену інтерпретацію вчинку, характеризує його як минулий, а отже і як універсальний та унікальний у кожній своїй миті акт, показує, що минуше народжується із лона абсолютного, тобто продукується буттям, освітлює подію й так динамізує триваюче. Вона вкотре нагадує про те, що ідею саморозкриття світу можна зрозуміти через аналіз відношення “вихідне буття – триваюче – минуше”.

Триваюче – “книга” із математики, фізики, психології, філософії тощо, вона написана усіма мовами світу й не має ні початку, ані кінця. В ній одразу перебувають усі історії світу, легенди, казки, вся історія культури. Першою висувається ідея хаосу, потім додається ідея організуючої сили. “Але принцип організації не потребує дуалізму. Він вимагає лише позиції, вихідної точки зору, аби читати цю книгу” [Там само, с. 768]. Зміна поглядів створює “множину світів” або “множину очей”. Триваюче переповнюється внутрішнім напруженням, звідси важливість свідомості: має відбутися “стрибок”, щоб порівнювати позиції, а тому у свідомості одночасно зберігаються і неперервність, і дискретність. Завелика

дистанція між позиціями – підстава несвідомого, тоді як їх зміна викликає антиципацію, котра є передумовою пізнавальної діяльності людини. Стає зрозумілим відношення між онтологією та гносеологією. Інакше кажучи, це той момент, коли людина сконденсувала у собі величезну кількість позицій і прагне утвердити свою індивідуальність, для чого організовує себе для пізнання. Зміну позицій, їхню динаміку вміщує вчинок – провідна ланка психічного. Філософія минушого показує цінність пережитих позицій і дає відчуття буття. “Кожна позиція, – пише В.А. Роменець, – відкриває можливість бачити світ, і світ стає видимим. У цьому світі можна, наприклад, визначити психічне як співвідношення позицій. Відтак і можливість нової психології” [Там само, с. 770].

Нова психологія – це насамперед теорія вчинку, що збагачена філософією минушого й знаменує початок нової спіралі психологічного мислення. На зміну диференціації приходить інтеграція. У цьому русі-розвитку постає психософія вчинку. Виголошуються, тепер вже у іншому контексті, ідеї “Життя і смерті...”. Мислитель свідомий того, що мить життя наближається до Вічності, тому звертається до тих, хто підуть його шляхом. Учитель звертається до учнів. Саме у цьому полягає сенс параграфу “Психософія вчинку – сходінки екстатичного буття”.

Усі свої праці В.А. Роменець ілюструє творами живопису та скульптури, об’єднаними ідеєю минушого як історії переображення – самопізнання та самостворення – людини. Цього разу перевага віддається абстрактному живопису. У центрі композиції – стовп світла, що йде від багаття, у якому в муках конає людина (автор Ю. Левченко). Світло бореться з птьмою, розриває химерні тіні, підноситься догори. Проглядається силует людини, котра також підноситься. Смысл малюнка, імовірно, такий: людина через страждання піднімається вгору, до незатьмареного світла, до безконачного, трансцендентного. *Ілюструється екстатичне піднесення індивідуального до всезагального. Малюнок передує згаданому параграфу. Насправді ж він характеризує творчість В.А. Роменця в цілому.*

Психософія вчинку – теорія вчинку, опрацьована як методологія дослідження джерел і сутності індивідуального людського буття. Предмет теорії – будь-яка форма творчості як

засобу встановлення “паритетно-сутнісних” стосунків людини зі світом; її об’єкт – людина, взята онтологічно, через спосіб буття. Першою серед онтологічних категорій є натхнення: досліджується людина, яка пережила всю гаму відношень до світу, осягнула можливість відкрити для себе сенс буття. І справді, натхненна особа переживає стан осягнення сутності буття у раціоналізованій або ж емоційно-почуттєвій формі. Це також учинок і події в житті людини, що охоплюють злети і падіння, знахідки і втрати, сподівання і розчарування. Натхненник знаходить у події конструктивний зміст, усвідомлює неминучість смерті і, як не парадоксально, не бачить у цьому трагедії. Він визнає протилежність феномена і ноумена, і приходить, зрештою, до втихомирення – смиренності, всепрощення, прийняття реальності існуючого, що переживається як звільнення від будь-яких ситуативних обтяжень, як стан свободи. Зазначене дає підстави висновувати, що в наукових здобутках В.А. Роменця проглядається теоретична модель людини як натхненної особистості.

Дослідник мусить подолати суперечність між гносеологічним та онтологічним визначенням вчинку, зрозуміти спосіб учинкового діяння, через який особистість стає “достеменним суб’єктом власного життя”, віднайти “універсальний алгоритм” приходу особистості до свого вчинку. Наступним кроком має бути врахування співвідношення онтогенетичного та суспільно-історичного аспектів учинку. За переваги того чи іншого постають різні типи учинкового діяння особистості. Одні люди керуються “зовнішньоситуативними”, інші – “внутрішньоситуативними” відносинами: у першому випадку зовнішній світ немовби підштовхує особистість до вчинку, в другому – діє механізм онтогенезу вчинку, і тоді за вчинком проглядається “активний підліток” або ж “захоплений юнак”. Лише третій тип учинкового діяння передбачає творче перетворення ситуативних відносин. Долаються ситуаційні обмеження, ініціюється ситуація вчинення, у дії гармонійно поєднується зовнішнє і внутрішнє. Постає натхненна особистість, котра піднімає онтогенетичне та історичне у вчинку до рівня “взаємоспричинення” і стає “достеменним суб’єктом власного життя”. На цьому етапі пізнавальної творчості В.А. Роменець *продовжує вирішувати питання про співвідношення детермінації і свободи вчинку, хоча знову залишає “щось*

нероз'яснене". Це асоціативно породжує запитання: *"Чи стає особа суб'єктом власного життя, коли протилежність між нею та об'єктом "залишається непереможною"?"*

У вчинковому діянні виявляється неповторна природа особистості, здійснюється її розвиток і зреалізовується покликання. Коли результат стає дотичним до життя суспільства, то воно набуває суспільної вагомості, а коли перевершує межі конкретного часу – культурно-історичної цінності. Завдяки продуктам творчої діяльності особистості індивідуальне, конечно переходить у всезагальне, безконечне – у час і простір людського буття. Життєреалізування набуває унікального, оригінального, творчого вираження. Відтворюється вселюдський смисл буття, учиняння підноситься до рангу канону, засвідчується трансцендентність учинку. Якщо якийсь учинковий акт має лише окремі ознаки трансцендування, то інший відбувається як "трансцендентний вибух". "У лонгітюдному дослідженні вчинкової активності особистості досить цікаво простежити, як часто трапляються на життєвому шляху періоди активного трансцендування її сутності через учинок, чи існують своєрідні для даної особистості *сензитивні періоди вчинкового зростання* та якими є умови проходження їх особистістю" [Там само, с. 721]. В.А. Роменець як учитель звертається до учнів, *залишаючись мислителем, й перетворює урок про "психософію вчинку" на виклад теорії натхненної особистості. Далі за цим наступні кроки.*

Людина у своєму зовнішньому виявленні – "маска", через яку звертається до інших людей. Коли набуває певного статусу, то продовжує маскувати своє ество. Відображається конфліктний – залежно-незалежний – характер ситуації вчинку, висвітлюється ситуаційний рівень становлення особистості. Постає "вихідна" суперечність, позитивне здолання якої полягає в утвердженні гідності. "Гідність особи полягає в її *самобутності*, вона сама є ініціатором власної діяльності, яка позначається оригінальністю. Тут – головний нерв особистості" [Там само, с. 854]. Так висвітлюється мотиваційний формат становлення особистості: вона потребує визнання інших і цим утверджує своє буття. Юнацький вік – тому яскравий приклад. Дійовий рівень виявляється у вчинкових діях надіндивідуальної, всезагальної форми. "Головний психологічний феномен полягає в тому, щоб пройти через *індивідуалізм*,

подолати його і підвестися до *вселюдського*... Адже справжня особистість має обіймати у собі увесь людський світ, уміти переноситися в нього і водночас залишатися самою собою" [Там само, с. 855]. Вона натхненна, а її цінність – учинкове діяння, через яке об'єктивує творчу сутність, виявляє неповторну природу, уреальнює покликання. Для цього встановлює "паритетно-сутнісні" стосунки зі світом, переживає всю гаму відношень до довкілля, осягає можливість відкрити для себе смисл буття – у формі вчинку як події життєвого шляху. Врешті-решт натхненна особистість знаходить у події конструктивний зміст, усвідомлює неминучість смерті, та не бачить у цьому трагедії. Вона визнає протилежність феномена і ноумена й приходить, зрештою, до втихомирення – смиренності, всепрощення, прийняття необхідності існуючого, що переживається як звільнення від ситуаційних обтяжень, як стан свободи волі.

Отже, В.А. Роменець прагне знайти адекватну форму вираження того, до чого невпинно наближається упродовж життя. До цього його спонукає дослідження історії психології ХХ століття, а також мотивують витоки, що наявні у самому процесі творчості, котрий прагне свого вивершення і начебто закликає свого творця здійснити екстатичний поступ-прорив у цьому напрямку. "Оскільки людина, виходячи з екстазу, вступає у розрізнення і разом з тим утримує всезагальну абсолютну основу, вона створює *вчення* про своє буття – яким воно є, яким воно має бути" [Там само, с. 609]. *Володимир Андрійович, безсумнівно, говорить про себе. Життя добігає кінця, проте існує "всезагальна абсолютна основа", що спонукає не лише відобразити людське буття, а й надати йому досконалого вигляду. Філософія минушого вказує шлях до канонічної психології.*

ПОСТАННЯ КАНОНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Основна суперечність психології ХХ століття полягає у зіткненні двох спрямувань – сцієнтизму і гуманізму. Перше орієнтується на природознавство й намагається досліджувати психічне як закономірне, друге долає недолік першого, котрий полягає у втраті "принципу індивідуалізації", й звертається до психічного як унікального. Однак унікальне не менш закономірне, тому гуманістична психологія виглядає "однобічною" й заходить у

“глухий кут суб’єктивізму”. Потрібно здолати цю “психологію Мюнхгаузена, що сам себе піднімає за волосся” [Там само, с. 826]. На часі – **канонічна психологія**, якій належить здійснити синтез індивідуального і всезагального.

Канон міститься у самій системі психології. Це як “діжа з обручами”, що “розсипається від фактів”. Однак їх треба повернути до своєї оселі. “Те, що виступає у прощілинах (а також зв’язках) між руйнуванням і побудовою психологічної системи, між систолою і діастолою психологічного знання, і є певний канон – рушійна сила цього знання, архітектор системи та її руйнівник” [Там само, с. 827]. Йому належить увійти в логічний осередок знання, підняти його до рівня системи, а потім подолати її як таку, що не відповідає його вимогам, через іншу, досконалішу систему. *В.А. Роменець говорить про шлях, котрим іде сам. “Вчинок є каноном психологічного знання, адже у ньому самому, у вчинковому осередку перебуває канон”* [Там само]. А перебуває тому, що вчинок утримує в собі історію психології і йому належить стати “клітинкою” теорії. Кожне обґрунтоване уявлення “посідає своє місце у загальному потоці психологічного знання, і разом вони виконують велику симфонію, присвячену осмисленню людського буття”, претендуючи, проте, на “єдину вірність” [Там само, с. 829]. Напевно мовиться про того, хто рухається “шляхом несамовитого відкидання суміжних напрямів знання, щоб показати власний напрям як єдино вірний” [Там само]. І тут в академіка Роменця – свій вектор: “...історичний рух психологічної думки відбувається через автономізацію теоретичних позицій, їх протиставлення для чіткого самовизначення, а далі – через їх канонізацію. Кожна психологічна теорія або напрям мають пройти ці стадії, які вже висвітлюють *великий канон*. І саме канонічна психологія має вміщувати у своїй безмежній і воднораз чіткій формі все багатство творчих пошуків у психологічній теорії загалом” [Там само, с. 830].

Вчинок як канон має такі ж канонічні складові. Канонічна ситуація долає властивість ситуації вчинку бути залежно-незалежною від людини, вбирає у себе її попередні визначення у факті переживання нею повноти буття. Філософська і теологічна інтерпретації цього переживання є прикладом інтерпретацій саме канонічної ситуації. Мотивація долає усвідомлювано-неусвідомлюваний характер мотиву й стає канонічною, коли завершується в акті

творчості. Свій канон має вчинкова дія, хоча буддизм та аскетизм утверджують канон недіяння. Один канон заперечує інший, істина – у події, що трапляється за дії як освоєння світу. Для цього людина встановлює продуктивне відношення між ціллю і засобом дій, долає егоцентризм, здійснює децентрацію, формує у собі еквицентризм, котрий є і те, й інше, виконує майстерну дію, де поєднується об’єктивне і своєрідне бачення світу. У цьому й полягає суть канону дії – відбувається “справжнє відкриття” світу.

Неканонічна дія позбавляє світ самотності. Це – “дія-виробництво”, де формуються все нові і нові потреби. Здійснюється безкочний рух-поступ з ознаками абсурду. Волюнтаризм і бігевіоризм як напрями психології репрезентують цю рису: перший висуває ідею людини, що діє без огляду на світ, другий робить людину “порожньою посудиною”, яка заповнюється результатами дії. Так канонізується “ідеологія дії-виробництва”, хоча й виробництва “для себе”. Тільки виробництво “для інших” надає дії справжнього смислу, “лише неповторна, унікальна індивідуальність має змогу заглибитися у внутрішню суть речей, побачити спільну основу людського існування і дати поштовх для комунікації” [Там само, с. 835]. Спільна вада “неканонічних психологій” – редуccionізм, за якого все багатство психічних феноменів зводиться до простої одиниці. Тоді як вивести із простого “повноцінно життєве”? Тільки за допомогою “феноменологічного методу”, що орієнтується на канон як оригінальне, “живе й рухливе у своєму сутнісному прояві”. Психічне ніколи не може бути поясненим до кінця, однак канонічна психологія уможливує вироблення адекватної його суті позиції. Її провідна ідея – в уникненні “заміщення” психічного і створенні “канонічної” системи ідентифікацій і тлумачень свого предмета.

Належить подолати “зміщення”, властиві емпіричній психології, суб’єктивізму, природничо-науковій психології. Перша визначає світ як існуючий сам собою, де людина позбавляється прагнень, пристрастей, “прив’язаності до світу”. Зникають самі предмети в їхніх об’єктивних якостях, зникає підстава для комунікації. Суб’єктивізм здійснює протилежний хід – світ визнається залежним від погляду на нього. До того ж суб’єкт має на щось спиратися, інакше світ буде виникати “з нічого і в ніщо відходити”. Природничо-наукова парадигма заводиться в “коло паралогізму”, коли

пояснює психічні явища через їхній мозковий субстрат. Отож усі “неканонічні психології” відмовляють людині у повноті існування, а саме ця ідея “є альфою й омегою канонічної психології” [Там само, с. 840].

Наступний постулат канонічної психології – положення про *активність психічного*. Предметний світ розгортає перед людиною свої якості, змінюючи “позицію психічного” і змінюючись сам; особа постає у своїй пристрасності, прагненні володіти цим світом. Третій постулат впливає з логічної структури канону, утвореної ланцюжком: “загальне – індивідуальне – всезагальне”, й акцентує увагу на індивідуальному. Його сутність – у виділенні людини зі світу, що фіксується в оригінальності у її єдності зі всезагальним як субстанціальним. “*Субстанціальна атрибуція (всезагальне)* як вищий рівень канону є найглибшим у людині. І тільки через оригінальне можна цього досягти” [Там само, с. 843]. Оригінальне – “найближчий інструмент” канонічного підходу. Четвертий постулат полягає у характеристиці канону як досконалого відтворення всезагального. Це не абстракція, а розуміння того, що людина “переступає” досконалий образ, щоб відчутти безконечне, і “переступає” безконечне, щоб у чуттєвості відчутти “вище захоплення”.

Канонічною є психологія, що в кожному психічному феномені відшуковує ознаки вчинкового руху-поступу до канону. Так феномен підноситься до рівня канону. “Це – вимога не теоретичної психології, а вимога життя. У *вчинковому* історико-психологічному поступі, а також у систематизації психологічних знань, ідея канону є душею сталого руху, котрий завершується каноном, який присутній у цьому вчинковому русі та є його сутністю, напругою становлення і, зрештою, метою” [Там само, с. 844]. Канон “світиться” у ситуації, доводить її до повного розгортання, ситуація переходить у мотивацію, яка ідеально репрезентує реальне й спричиняє вчинкове осягнення ситуації, що продовжується у післядії. Здійснюється перехід до вищих рівнів психічного. “Канон – не просто ідеалізований образ психічного життя, це сама *діалектика наявного та очікуваного*, того сучасного, в якому драматично перетинаються *минуле і майбутнє*” [Там само, с. 845].

Далі даються визначення канонічних форм психічного – характерологічного канону, канону життєвого шляху людини, канонів відчуттів, сприймання, уяви, уваги, особистості, волі, інтересу, мудрості, емоцій та почуттів, пси-

хічного життя. Застосовується феноменологічний метод. Кожне психічне явище набуває повноти виявлення, відшуковується вчинковий осередок його канонічного розгортання. Стверджується, що все у психології людини тяжіє до канону і відкриває перед нею практично безмежні можливості до самовдосконалення й переображення. Тоді виникає питання: чи стає психологічний канон у шерех причинно-наслідкових залежностей? “Усе детерміновано, і будь-яка наука виходить з цього положення, якщо тільки хоче бути наукою і прагне встановлювати певні залежності в межах психологічних феноменів” [Там само, с. 856].

Ідея психічної причинності, що з’являється у першій версії теорії вчинку й обстоюється в теорії людини як натхненної особистості, вочевидь вимагає коригування. Тепер В.А. Ромеєць говорить майже те саме, що й С.Л. Рубінштейн. Майже, тому що “все детерміноване” означає таке: спричинення психічного здійснюється у процесі опосередкованих учинком взаємин людини зі світом, з огляду на його ситуаційну, мотиваційну, дійову та післядійову складові. Отже, психологія у своєму канонічному вимірі також належить до наук, які досліджують закономірності і залежності, зв’язки і відношення, маючи при цьому справу з унікальним предметом – людиною, котра здійснює своє життя у світі, в якому й у відповідь на запити якого вчиняє. Іншими словами, це – жива людина, котра, попри трагізм життя, прагне свого канону.

“Канон вважає *неспокій* за своєрідний *еталон, взірець*. Водночас він ніколи не може бути пояснений до кінця. Це щось аксіоматичне, проте живе й рухливе у своєму сутнісному прояві. Такою є людська індивідуальність, достеменно суетність якої саме через канон і може бути виявлена” [Там само, с. 835]. *Відтак і канонічна психологія аксіоматична, проте живодайна.*

ВИСНОВКИ

Ідея вчинку стає пропедевтикою теорії вчинку під час дослідження психології творчості, а потім набуває ознак принципу дослідження історії всесвітньої психології, де поєднується із принципом взаємної творчої доповнюваності матеріального та ідеального у тлумаченні людського ества і культурологічним підходом в історії психології і психології загалом, вилітається в низку фундаментальних праць,

поглиблюється, ускладнюється, збагачується, стає теорією вчинку як методологічною основою теорій творчості, історії всесвітньої психології, історичної психології, психології людини, її життєвого шляху, людини як натхненної особистості і насамкінець канонічною психологією. **В особі В.А. Роменця маємо той унікальний випадок, коли він як історик психології не лише досліджує, а й збагачує психологічне пізнання внесками непересічної вагомості.**

Вчинок – одиниця культурно-історичного поступу людства; осередок людського самопізнання і самотворення, що віддзеркалює психологію людини на кожному етапі її історичного та онтогенетичного становлення; підвалина людського у світі буття та акт, через який особа поєднується зі світом; динамічна організація взаємин людини зі світом, у процесі якої її психіка набуває вчинкових ознак й виявляє себе в творчості; спосіб, яким людина засвідчує свою присутність у світі і своє у ньому призначення; історична та онтогенетична, психологічна та етична основи людського життя; предмет історії психології й самої психології, провідна категорія та “клітинка” теорії психології; вектор, що скеровує саму людину і спрямовує психологічне пізнання. У будь-якому разі **категорійне поняття “вчинок” – інструмент осягнення істориком психології предмета цієї дисципліни – людини, світу та її місця у ньому.**

Людина – конечно, що перебуває у перманентному русі-наближенні до безконечного; індивідуальне, що знаходить себе у всезагальному; унікальне, що творчим способом здійснює своє життя у світі, переживає його події, створює смисл життя, а також смерті, прагне досягти повноти існування і здійснює це прагнення через учинок – натхненний, екстатичний поступ до досконалого, канонічного. Теорія вчинку В.А. Роменця – вчення, яке відкриває людині її власну сутність, показує шлях, котрим вона рухається, орієнтує на невмирущі цінності життя, застерігає від помилок, закликає бути гідною високого покликання; є гімном життю, природі, людині, вічності, симфонією людського буття.

Володимир Роменець – автор вчення і великий психолог-мислитель. Його ім'я має посісти належне місце в історії всесвітньої психології, яку він упродовж життя-творчості, докладаючи титанічних зусиль, натхненно вивчає і гідно власним вченням продовжує і логічно завершує.

Історико-логічне має конкретно-психологічний вимір. Психологічне пізнання існує завдяки індивідуальним внескам, через них переломлюється й у формі теорії втілюється. Ситуація, мотивація, дія і післядія отримують узмістовлення в теорії вчинку, переломлюючись через індивідуальний світ Я людини – творця, котра невпинно розгортає цю теорію, утілюючи в ній саму себе. Теорія стає органом, через який її автор – В.А. Роменець – доносить до людей свої думки і переживання, виявляє своє ставлення до людини і до світу, показує шлях, яким іде людство і яким крокує сам, закликаючи до продовження цього одвічно триваючого руху-поступу. Утворюється позначений безпосередньою присутністю психолога у процесі психологічного пізнання ланцюг теорій-ідей, де автор наступного кроку, навіть ставлячи під сумнів пошуки попередників, через творчий діалог, украй небайдужим чином, переймаючись метою, сенсом, мірою відповідальності, його продовжує. **Історія психології у теоретичній системі академіка Роменця логічна і психологічна. Психологічне пізнання має свій принцип доповнюваності і здійснюється з допомогою творчого діалогу.**

У процесі психологічного пізнання на зміну дуалістичній приходять моністична гносеологія, на зміну класичній – некласична, а далі – постнекласична психологія. Як і інші науки, психологія має свої наукові революції, автори яких виходять на якісно новий рівень інтерпретації опозицій “внутрішнє – зовнішнє”, “суб’єкт – об’єкт”, “людина – світ”. Основна проблема психології, котра фіксує ці опозиції, отримує нові розв’язки, предмет цієї дисципліни збагачується, поле психологічного пояснення розширюється і поглиблюється. Має місце історико-логіко-психологічне сходження до монізму, за якого застосовується сутнісно новий спосіб теоретизування у психології.

Володимир Роменець – революціонер у психології. Революційним є його мислення, котре оперує граничними категоріями й в оригінальній, абстрактно-образній, формі відтворює людське буття, утілює прагнення людини пізнати світ і саму себе у ньому, висвітлює сенс психології і пошуків, які ведуться психологами.

Основна проблема психології знаходить розв’язок, однак жоден розв’язок не буває остаточним. Психологічне пізнання триває.

Рух-розвиток психологічної думки не має завершення. **Попереду на горизонті вогніє шляхова зоря – животрепетна, одухотворенна, і це – образ людини, думка якої невтомно пульсує. Психологічне пізнання безконечне.**

Володимир Роменець – живодайна, одухотворена, натхненна, творча людина. Зроблене ним вражає, викликає захоплення, вказує на беззупинний історичний поступ людини у світі, ознаменованій присутністю в ньому людини-генія.

ЕПІЛОГ

Залишається запитання, без якого дослідження має незакінчений вигляд: чи існує в українській психології школа В.А. Роменця? У розмові зі мною Володимир Андрійович свого часу сказав: *“Школи я не створюю”*. Далі завів мову про “Основи психології”, в якій знаходить “близькі думки”. Зазначене дало підставу заперечити: “Це думки учнів Вашої школи”. Та, з’ясувалося, не все так просто... Тому відповідатиму на поставлене запитання вже по-іншому.

Психолог має вчителів, котрі виводять його на шлях пізнання дійсності. Однак навіть якщо йому випадає навчатися у визначного вченого, учнем він стає лише тоді, коли працює у річеші його ідей, рухається у визначеному ним напрямі з увагою не лише до висловленого, а й до не висловленого. “Вплив ученого на поступ науки вимірюється не тільки тим, що він особисто відкрив у загадковому світі, в якому жив, а й тими ідеями, які він безпосередньо не сформулював, але своєю послідовністю і прямолінійністю пробуджував їх до життя у свідомості інших дослідників” [7, с. 245]. Справжній учень продовжує ідеї вчителя, висловлюючи свої. Тоді чи властивий йому психологічний світогляд учителя, спосіб його мислення, стиль теоретизування? Чи продовжує він розв’язання вчителем фундаментальних проблем психології і настільки запропонований ним спосіб розв’язку вкладається у русло творчості вчителя? Зрештою, чи постає спільний теоретичний світ? *Щоб відповісти на ці запитання, потрібно досліджувати творчість учня. Хоча найкраще – творчість учителя. Тому творчість самого В.А. Роменця вимагає детального вивчення. На жаль, у цьому напрямку зроблені лише перші кроки.*

Науковий доробок В.А. Роменця знаходить своє місце в українській психології ХХ сто-

ліття, яку називає *культурно-гуманістичною* (див.: [8, с. 352–356]). При цьому наводить низку імен – І.Я. Франка, О.О. Потебні, Д.М. Овсянко-Куликовського, Г.С. Костюка, О.М. Раєвського, В. Яніва, а також С.Л. Рубінштейна, котрий тривалий час жив і творив в Україні. На сторінках своїх праць висвітлює ідеї кожного й культурно-гуманістичну психологію в цілому, розвиває цей напрям, чітко відмежовуючи її від гуманістичної психології з її “формальною постановкою питань” та нехтуванням “змістовною, ціннісною стороною людського життя”.

Щоразу, коли мислитель говорить про себе, він віддає шану попереднику, в творчому діалозі з яким створює самобутню систему не лише української, а й світової психології. Вона незмірно перевершує всі, побутуючі в останній дослідження та теоретичні побудови, відомі під назвою *культурно-історичної* (Л.С. Віготський) та популярної на Заході *культурної психології* (cultural psychology). Культура там усього лиш підґрунтя та чинник людської психіки. Прибічники цих напрямів лише починають сьогодні дивитися у бік, куди український мислитель уже проклав широку дорогу. **Українська культурно-гуманістична психологія Володимира Роменця – це, безумовно, істотний внесок у скарбницю світової психології та оригінальна школа психологічного мислення, до якої він по праву належить.**

Школа у психології – щось більше, ніж прийнято думати. Це – окремий світ у світі і спосіб життя в ньому з його глибинними, архетиповими витоками, що закликають до свого, зверненого до людей, через учинок-творчість вираження. Цей світ об’єднує українських психологів, незалежно від того, спілкувалися вони чи ні, мали одного учителя чи вчителів було багато. Мовиться про “одне небо й одну землю”, назва якої – Україна у світі і світ в Україні.

Напевно, кожен, хто намагався простежити перебіг міркувань В.А. Роменця, прокладений через тисячі сторінок його книг, не міг без хвилювання читати слова, якими закінчується остання: *“Історія психології – не міркування на дозвіллі про якийсь безконечний мало визначений предмет, не школа помилок попередників, які треба знати, щоб не повторювати їх у своїх дослідженнях, а невпинна праця, котра вимагає більше наснаги й часу, ніж може їх мати окрема людина, яка, проте, відважилась увійти у своєрідну тривалу містерію самовід-*

даних пошуків у напівтемряві, щоб, зрештою, вийти до берега океану, осяяного сонячним світлом істини. Але це не істина закріпленого знання, а така, що, піднімаючи людину до нового обр'ю, відкриває перед нею ще більше загадок, ніж їх було до початку містеріальної феноменології” [Там само, с. 962].

Володимир Андрійович тут рефлексує себе. Це його пов'язує з історією психології невинна праця, йому бракує часу, він відважується увійти у містерію самовідданих пошуків й таки дістається берега, осяяного сонячним світлом істини, де відкриваються нові, сповнені таємниць, обр'ї. Він говорить про шлях психологічного пізнання, яким упродовж історії рухається людство, і який він збагатив працями, що не мають аналогів у світовій психологічній науці. Як мислитель звертається до тих, хто йде цим шляхом, до тих, кому випало щастя слухати його лекції та вчитуючись у його тексти в намаганні знайти своє місце у надзвичайно складній царині людської діяльності, до висот якої він піднявся.

В.А. Роменець був, залишається і залишатиметься учителем багатьох поколінь психологів. Сказані ним слова про свого учителя О.М. Раєвського: “Хто працював разом із ним, хто працює після нього, усвідомлюємо ми це чи ні, всі ми – його учні” [9, с. 7], стосуються його самого. Наступниками й учнями цього вченого є ті, хто нині реально долучаються до вічності у психології, яку уособлювала собою його постать, хто продовжує “містеріальні пошуки істини”. ***Життя-творчість учених такого масштабу і такої величі не закінчується, воно триває разом із процесом, у якому драматично перетинається минуле і майбутнє.***

1. *Роменець В.А.* Аналіз творчого процесу / В.А. Роменець // Філософська думка. – 1972. – № 1. – С. 52–62.

2. *Роменець В.А.* Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології / В.А. Роменець // З історії філософської думки на Україні. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 104–118.

3. *Роменець В.А.* Історичне становлення психологічних знань / В.А. Роменець // Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 94–110.

4. *Роменець В.А.* Історія психології: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вищ. шк., 1978. – 439 с.

5. *Роменець В.А.* Історія психології Стародавнього світу і середніх віків: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1983. – 415 с.

6. *Роменець В.А.* Історія психології епохи Відродження: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1988. – 488 с.

7. *Роменець В.А.* Історія психології XVII століття: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1990. – 365 с.

8. *Роменець В.А.* Історія психології епохи Просвітництва: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1993. – 568 с.

9. *Роменець В.А.* Історія психології XIX – початку XX століття: Навч. посібник / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1995. – 614 с.

10. *Роменець В.А.* Історія психології XX століття: Навч. посібник / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 989 с.

11. *Роменець В.А.* Постановня канонічної психології / В.А. Роменець // Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 605–621.

12. *Роменець В.А.* Психологія творчості: Навч. посібник / В.А. Роменець. – 3-є вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с. (Відредаговане видання 1971 р.).

13. *Роменець В.А.* Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В.А. Роменець. – 2-е изд. – К.: Либідь, 2003. – 232 с. (Відредаговане видання 1989 р.).

АНОТАЦІЯ

М'ясоїд Петро Андрійович.

Володимир Роменець: від психології творчості до творчості у психології.

Здійснюється метатеоретичний аналіз творчого шляху В.А. Роменця, простежується величний поступ його психологічної думки. Теоретична система вчинку вченого характеризується як взаємодоповнення низки теорій – творчості, історії всесвітньої психології, історичної психології, психології людини як феномена способу буття, життєвого шляху людини, а також як натхненної особистості, філософії минушого та канонічної психології. Аргументовано доводиться, що ця система створюється історико-логіко-психологічним чином, охоплює духовні надбання людства, відтворює і логічно завершує практику людського самопізнання. Виокремлюється роль автора у процесі психологічного пізнання, наголошується на моменті діалогічності та дії принципу доповнюваності у цьому процесі. Стверджується, що таке пізнання нескінчене, що життя того, хто ознаменовує його внесками непересічної вагомості, триває доти, доки творчість мислителя спонукає до діалогу і знаходить у ньому своє інобуття.

Ключові слова: теоретична система В.А. Роменця – теорії вчинку, творчості, історії всесвітньої психології, історичної психології, психології людини як укоріненого в буття феномена, життєвого шляху людини, філософії минушого, людини як натхненної особистості, канонічної психології.

АННОТАЦІЯ

Мясоєд Петр Андреевич.

Владимир Роменец: от психологии творчества к творчеству в психологии.

Осуществляется метатеоретический анализ творческого пути В.А. Роменца, отслеживается величественное движение его психологической мысли. Теоретическая система поступка ученого характеризуется как взаимодополнение ряда теорий – творчества, истории всемирной психологии, исторической психологии, психологии человека как феномена способа бытия, жизненного пути человека как одухотворенной личности а также философии преходящего и канонической психологии. Аргументировано доказывается, что система создается историко-логико-психологическим образом, охватывает духовные достояния человечества, воспроизводит и логически завершает практику человеческого самопознания. Выделяется роль автора в процессе психологического познания, подчеркивается момент диалогичности и действие принципа дополнительности в этом процессе. Утверждается, что такое познание бесконечно, что жизнь того, кто ознаменовывает его весомыми вложениями продолжается до тех пор, пока творчество мыслителя побуждает к диалогу и находит в нем свое инобытие.

Ключевые слова: теоретическая система В.А. Роменца – теории поступка, творчества, истории всемирной психологии, исторической психологии, психологии человека как укорененного в бытие феномена, жизнен-

ного пути человека как одухотворенной личности, философия прошедшего, каноническая психология.

ANNOTATION

Myasoyid Petro.

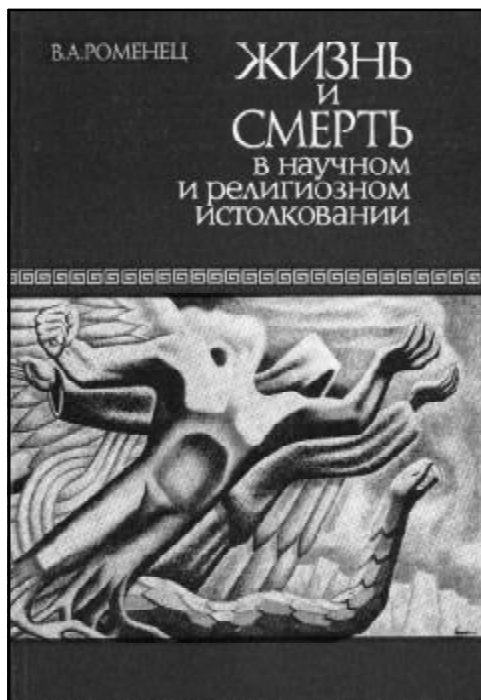
Volodymyr Romenets: From Psychology of Creation to Creation in Psychology.

In the article the meta-theoretical analysis of V. Romenets's active way of life has been carried out. Theoretical system of act is characterized by the scientist as a development of a number of theories – creativity, history of world psychology, historical psychology, psychology of a person as a phenomenon of the way of being, life way of a person, and as well as an inspired personality, philosophy of the past and canonic psychology. It is substantiated that this system is created by the historic-logic-psychological way, covers the spiritual acquisition of the mankind, reflects and logically brings to the end the practice of human self-cognition. It is stated that this cognition is never-ending, and the life goes on while the activity of the philosopher causes the dialogue and finds there its *inobyttya* "other being".

Key words: *theoretical system of V. Romenets – theories of action, creativity, history of world psychology, historical psychology, psychology of a person as a phenomenon of being, way of life, philosophy of the past, person as an inspired personality, canonic psychology.*

Надійшла до редакції 27.01.2011.

КНИГИ В.А. РОМЕНЦА

Роменец В.А.

Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании: Монография. — К.: Здоровья, 1989. — 191 с. (рос.).

В монографии сопоставлены научная и теологическая позиции в истолковании теоретических и практических проблем "жизни и смерти" человека.

Постижение жизни связывается с ее внутренним отрицанием — смертью. Показано, что поиск смысла — важнейший атрибут жизни человека, а самопознание направляет ее путь. В отношениях врача и больного в критических ситуациях развития болезни со всей остротой выступает вопрос о принятии такой позиции истолкования жизни и смерти, которая сохраняет и утверждает достоинство человека.

Для психологов, философов и врачей всех специальностей.